



DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL  
ARAŐTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DİYARBEKİRÊ BO  
LÊKOLİNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL  
AND SOCIAL RESEARCH

# POLİTİKAYÊ ZAFZIWANÎYE Û PLANKERDIŐÊ ZIWANÎ

# 8

BROŐURÊ “VERÎ ZIWANÊ DAYİKE”





DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL  
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DIYARBEKİRÊ BO  
LÊKOLİNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL  
AND SOCIAL RESEARCH

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12  
Yenişehir/DİYARBAKIR  
T: +90 412 228 14 42  
F: +90 412 224 14 42  
www.disa.org.tr  
info@disa.org.tr

VERÎ ZIWANÊ DAYİKE  
WEŞANÊ DİSA

ISBN: 978-605-5458-16-4

Rêzebroşurê Verî Zivanê Dayîke parçeyêkê projeyê Berzkerdişê Haydariya Derheqê Perwerde de Zivanê Dayîke û Çutziwanîye yo ke Enstîtuya Cigêrayîşanê Siyasî û Sosyalan ya Diyarbekirî (DİSA) idare kena. Nê rêzebroşurê ke ma sey şeş qisman plan kerdî, badê ma nînan ra tayê meqaleyî weçînayî û di broşurê bi kirdkî (zazakî) zî amde kerdî, bi no qayde hûmara rêzebroşuranê resa heşt. Broşuran de mewzûyanê sey têkiliya miyanê perwerdeyî û zivanê dayîke de, miyan ra wedartişê seypênêbîyayîşê komelkiyan (toplumsal eşitsizlikler) de rolê perwerdeyê bîngêhê zivanê dayîke ser o, cayê zivanê dayîke cuya sosyalî, kulturî û siyasî de melumatê muhimî pêşkêş benê. Merdim eşkeno nê broşuran adresa [www.disa.org.tr](http://www.disa.org.tr) ra zî peyda bikero.

Muhtewaya nê broşurê ma yê ke hûmara heştin o, broşuranê ma yê hûmaranê çar, panc û şeş ra arê diyayê. Nê meqaleyî Roşan Lezgîni tirkî ra çarnayî kirdkî (zazakî) ser. Na ebate hetêk ra zî vernîya kirdkî akena ke sey zivanêkê akademîkî zî bêro şuxulnayene. Ma bi zerrweşîye pêşkêş kenê.

Seba mîzanpajî û amadekerdişê qapaxan ma Emre Senanî rê û Fatma Tulum Eryoldaş rê sipas kenê. Seba fotografan zî ma Weysel Aydenizi rê sipas kenê.

Seba peydakerdişê broşurê Verî Zivanê Dayîke adresa <http://www.disa.org.tr/onceanadili8.pdf> ziyaret bikin yan zî bi wasitayê melumatanê têkiliye yê cêrinan ma reyde bikewînin irtibat.

Cayê çapkerdişê: Ege Basım Matbaa ve Reklam Sanatları

Copyright © Kanûne 2012

Broşurê Verî Zivanê Dayîke sey gamêka projeyê Berzkerdişê Haydariya Derheqê Perwerde de Zivanê Dayîke û Çutziwanîye yê Enstîtuya Cigêrayîşanê Siyasî û Sosyalan ya Diyarbekirî (DİSA) ke hetê fonê Marta yê Serbalyozxaneyê Hollanda ra yena destekkerdiş, hetê M. Şerif Derince ra amade beno. Fikrê ke nê meqaleyan de estê beno ke motamot bi fikrê DİSA yan zî Serbalyozxaneyê Hollanda reyde pênegêrê. Eke çime bi hawayêko akarde bêro nişandayene kopyakerdiş û vilakerdişê inan serbest o.

Bi ardîmê



Kingdom of the Netherlands



HEINRICH  
BÖLL  
STIFTUNG  
DERNEĞİ  
TÜRKİYE  
TEMSİLCİLİĞİ

**POLÎTÎKAYÊ ZAFZIWANÎYE Û  
PLANKERDIŞÊ ZIWANÎ**



## Plankerdişê Ziwanî û Perwerde de Zafziwanîye

**Plankerdişê ziwani çend qeraranê resmîyan, pêşniyazê konferansanê mîyanneteweyîyan, îstatîstîkanê îmtîhanan yan zî tayê netîceyê projeyan ra îbaret nîyo; nê warî de eynî wext de mucadeleyêko cidî yê îqtîdarî zî lazim o. Coka musnayîşê ziwaniyan yan zî ziwaniyanê de perwerde, bi çî hawayî beno wa bibo, hetanî ke hesabê îqtîdaran û fehmê îdarekerdişî nêro fikirîyayîş baş fehm nêbeno. No sedem ra, qaso ke kamcîn ziwani wendegehan de senî ca gêne, kamcîn ziwani senî yenê teberkerdişî zî dereceyêko cidî de bi hesabê îqtîdarî dîyar benê. Eke ma biewnîm tarîfanê cîya-cîya yê derheqê plankerdişê ziwani ra, hîna baş fehmkerdişê mesela de do faydeyê xo estbo.**

Goreyê tarifêk ra, plankerdişê ziwani (dil planlamasi), mudaxele yê akerde û sistematîkê ke seba helkerdişê problemanê derheqê ziwaniyan yan zî bikarardişê cîyayîyanê zereyê ziwani de bi rayîrê awaniyanê dezgekerdeyan (kurumsal yapılar) benê.<sup>1</sup> Goreyê tarifêkê bîni ra zî, plankerdişê ziwani, bi hawayêko akerde tesîrkerdişê ro xeyretê kes yan zî grûban o ke wazenê ziwaniyan yan zî yew ra zêde ziwaniyan bimuse yan zî nêmusê.<sup>2</sup> Grûbêka bine ya akademîsyenan zî, sey retorîkêk ke derheqê plankerdişê ziwani û komelî de yenê hesilnayîşê, ke xo zere de îhtîmalanê tewir bi tewir yê îdeolîjîkan hewênênê (içermek).<sup>3</sup>

Hawayo ke nê heme tarîfan ra fehm beno, plankerdişê ziwani, her game mudaxele yê îqtîdar û siyasatî reyde têzere de yo. Seba ke erdê zafê welatan ser o yew ra vêşêr ziwani cîwiyênê, coka plankerdişê ziwani rojevanê eşkera yan zî nimite yê her welatî ra yew o. Labelê na babete sistemanê cîya-cîyayan de bi hawayêko cîya yena fikirîyayîş. Goreyê Ruzî<sup>4</sup> ra ke na babete ser o xebitîyayo, derheqê plankerdişê ziwani de bi hawayêko bingehîn hîrê nêzdîbîyayîşî (yaklaşım) estê: ê ke sey yew problemî nêzdiyê ziwani benê, ê ke sey yew heqî yan zî sey yew çîmeyî nêzdî benê.

Nêzdîbîyayîşê (yaklaşım) tewirê yewinî, hîna zaf prosesê netewedewlete (ulus-devlet) de vejîyeno meydan, hetê ziwani ra homojenkerdişê welatêkê bellîkerdeyî xo rê keno hedef. Nê welatan de bitaybetî qala “tekkerdiş”î vejîyena vernî. Gelek welatê Afrîkaya ke hetê zaftewirîya ziwaniye ra qitaya tewr dewlemenda cîhanî ya de prosesê ronayîşê

1 Christian, D. (1988). Language planning: the view from linguistics. Çinde Newmeyer, F. (Ed.), *The Cambridge Survey IV: Language: The Socio-Cultural Context*. r. 193–209

2 Cooper, R.L. (1989). *Language Planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

3 Blommaert, J. (1996) Language Planning as a Discourse on Language and Society: The Linguistic Ideology of a Scholarly Tradition. *Language Problems and Language Planning*, 20/3: 199-222

4 Ruiz, R. (1984). Orientations in Language Planning. Çinde Baker, C. (1993). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (1. Baskı). Clevedon: Multilingual Matters.

netewedewletan de, sosyolinguîst Bamgbose<sup>5</sup> derheqê îfadeyê nê tewir “tekkerdiş”î de nê tespîtê muhîmî kerdê:

Afrîka de, ma termê “tek”î vêşêr kerdo sey yew saplantî. Naye gore welatî bi “tek zıwanêk” îdarekerdiş qîm nêkeno, eynî wext de ganî “tek partî” zî qebul bikerê. Goreyê na bawerîya xelete ra, nê welatanê çendnetewe, çendziwan û çendkulturî de sayeyê zıwanêkê tekî û partiyêka teke de ancax mumkin o ke pîyabîyayîşo sosyokulturel, yewîye û pîyabîyayîşo sîyasî vîrazîyo.

Bi no şekl, Tirkîya de ronayîşê komare (cumhuriyet) ra nat îfadeyê “tekbîyayîşî” zaf hetan ra vêşêr aver ame, tam bî yew saplantî. Hende ke, dezgeyanê umûmîyan de, gelek gir û koyanê coğrafyaya Kurdîstanî ser o sloganê “tek zıwan, tek ala, tek welat” ameyî nuştîş, polîtîkaya dewlete her firsend de îfadeyê “tek zıwanî” tekîd kerda. Cayanê ke polîtîkaya winasî yena teqîbkerdiş de, eke zıwanê serdestî ra teber qıseykerdişê zıwananê bînan dewam bikero, îhtîmal vînenê ke na yewe yewbîyayîş û pêameyîşî asteng (engel) kena, eksê ci dişmenî û pêrodâyîşî xo reyde ana. Coka seba ke zıwanê “cîyayî” nêbê problem, xo rê kenê hedef ke nê zıwanan mîyan ra wedarê. Oxro ke gelek nimûneyê cîhanî û pêrodâyîşê seserra peyêne ke Tirkîya de biyê nîşan danê ke no îhtîmal bêbingeh o, eksê ci, aseno ke nê tewir polîtîka û planklerdişê zıwanî bi xo benê sedemê pêrodâyîşî.

Nêzdîbîyayîşê tewirê diyinî zî, karbidestê dewlete (devlet yetkilileri) zıwanî qedexe nêkenê, tam eksê ci, bî qanûnan gêne binê garantî. Welatanê ke nê hawa plankerdişî tede benê de, grûbê ke wayîrê zıwananê cîya-cîyayan ê, wayîrê heqê perwerdeyê bi zıwanê dayîka xo, dezgeyanê umûmîyan û her hawa waranê umûmîyan de wayîrê heqê bikarardişê zıwanê xo yê. La nê welatan de şınasnayîşê nê heqan nêno a mana ke şarî nê heqan ra bi hawayêko seypê (eşît) îstîfade kenê. Sey nimûneyî, qanûnê bingehîn yê Hindîstanî, heme zıwanê ke Hindîstan de qısey benê bi qanûnan şınasneno, teşwîq keno ke nê zıwanan de perwerde û xizmetê umûmî bêro dayene. Labelê rastîya xo de zıwanê ke hîna vêşêr wayîrê hêzê ekonomîkî, demografîkî û sîyasî yê naye ra îstîfade kenê, meydan de nêbîyayîşê zafê zıwanan dewam keno.

Plankerdişê zıwanî yê tewirê hîrêyin zî, tayê welatan de zıwanî tena bi qanûnan gîrewtişê binê garantî nêmanenê, eynî wext de bi hawayêko pêt her tewir war de yenê destekkerdiş, lebitiyenê ke bikarardişê zıwanan teşwîq bikerê. Merdim eşkeno Etyopya, Papua Gîneya Newîye, Fînlanda, Bolîvya, Kurdîstanê Başûrî û Welatê Baskî sey nimûneyî nîşan bido ke nê hawa plankerdişê zıwanan nê welatan de yenê tetbîqkerdiş (uygulanma). Nê welatan de, heme grûbê zıwanan hem wayîrê heqê perwerdeyê bi zıwanê xo yê hem zî seba ke nê hawa heqan ra îstîfade bikerê hukmatê înan tedbîrê ke hewce kenê gîrewtê. Mesela, Kurdîstanê Başûrî de teberê kurdan de ke grûba sereke ya, tirkmanî, erebî û suryanî zıwanê xo de perwerde benê, kanalane radyo û û televîzyonî akenê û gama ke nînan ra îstîfade kenê butçeya hukmatî ra para xo gêne.

<sup>5</sup> Bamgbose, A. (1994). Pride and Prejudice in multilingualism. İçinde Fardon, R. & Furniss, G. (Ed.). *African Languages, Development and the State*. Londra: Routledge. r. 33-43



Zafê welatanê cihanî de nimûneyê nê hîrê nêzdîbîyayîşan mewcud ê. La nê nêzdîbîyayîşî nê welatan de reyke dest pêbikerê zî eynî şekl de dewam nêkenê. Çünke gelek welatê ke plankerdişê ziwani de nêzdîbîyayîşêko bellî nişan dayo, netîceyê tewir bi tewir mucadele, tadîyayîş û vurîyayîşan (değişim ve dönüşüm) de mecbur mendê ke polîtîkaya ziwani de nêzdîbîyayîşanê neweyan biyarê pê. Mesela, zafê welatanê Afrîka de ke ma cor ra behs kerd, nêzdîbîyayîşê tek-ziwaniye ke destpêk de qebl kerd bî dima terk kerd, cayê naye de pilankerdişê tewirê hîrêyinî qebl kerd. Eksê nê hawa nimûneyan zî virazîyayê. Sey nimûneyî, dewrê Yewîyîya Sovyetan de, demeyê destpêkî yê Şorişê Bolşewîkan de û serranê badê ke Şorişê Kulturî yê Çînî virazîya<sup>6</sup>, mintiqayê nê welatan ke her hawa ziwani tede yenê qiseykerdiş, ameyê teşwîqkerdiş ke warê resmî û her hawa têkilîya rojane de bêrê bikarardiş, kursiyê ziwani ameyê ronayîş, seba ziwananê ke warê nuşteki de nêameyê şuxulnayîş akademî ameyê ronayîş û bi no hawa nê ziwanan de perwerde ameyo kerdiş. Tîya de amac no bî ke bi zafkerdişê mintiqayanê çendziwan û çendkulturîyan butunîya (bütünlük) sîyasî bêro meydan û ê do bi no hawa xo biresnê îdealanê komunîstîye. La serranê hîna dima ra, hem demeyê peyênî yê rejîmanê komunîstan de hem zî demeyê ke nê rejîmî terk bîyî û demeyê ke seba entegrebîyayîşê sistemê kapîtalîstî lebitîyayêne de, herinda polîtîkayanê zaftewiran ke destpêk de tetbîq bîyêne, polîtîkayê tehekumkarî (baskıcı) ameyî qeblkerdiş. Seke aseno, plankerdişê ziwani babetêka winasî ya ke tesîrê xo nêzdîye ra cuya rojane ya merdîman ser o keno û welatanê cîya-cîyayan de tetbîqkerdişê zaf cîyayî mewcud ê. Bi no qayde, nê broşurî de welatanê cîya-cîyayan de derheqê plankerdişê ziwani û perwerde de bikarardişê çendziwanîye de hîna nêzdîye ra bale ancîyena nimûneyanê cîyayan ser. Nimûneyê ke nê broşurî de yenê munaqeşekerdiş, hîna zaf nimûneyê nêzdîbîyayîşê plankerdişê tewirê diyin û hîrêyin ê. Hêvîya ma na ya ke Tirkîya de dest bi teqîbkerdişê nêzdîbîyayîşanê sey nînan bêro kerdiş û polîtîkayanê tehekumkar û tadakaranê ke seraserê komere de tetbîq bîyê ra fek bêro veradayîş

### Şerîf Derînce

Enstîtuya Cigêrayîşanê Sîyasî û Sosyalan a Dîyarbekirî (DİSA)

<sup>6</sup> Na babete de seba melumatanê hîna zafan biewnîn qîsmê eleqedar yê xebata ma ya *Dil Yarası* ra. Biewnîn, Coşkun, V., Derince, Ş. M., û Uçarlar, N. (2010). *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerinin Deneyimleri*. Dîyarbekir: DİSA Yayınları. r. 112-116



**Belçîka, goreyê qanûnê bingehîn (anayasa) yê welatî ra welatêko hîrê-zîwan o. Zîwanê ke qanûnê bingehînî de dîyar biyê flamankî, fransîzkî û almankî yê. Bi vatişêko bîn, koçberan (göçmenler) ra teber welat komelanê ke almankî, fransîzkî û flamankî qisey kenê ra yeno pê. Welat, sere de Valonya, Mintiqaya Flamanan û Mintiqaya Paytextî Bruksel, hîrê mintiqayan ra yeno pê. Valonya de giraniya xo fransîzkî, Mintiqaya Flamanan de zî flamankî yena qisey kerdene. Nê mintiqayan de sînorê cografîkî goreyê cayanê ke tede nê zîwanî yenê qiseykerdiş bellî biyê, yanî fransîzkî û flamankî nê mitiqayan de zîwanê resmî yê mutlaq ê. La Mintiqaya Paytextî de hem flamankî hem zî fransîzkî bigiraniye (ağırıklı) yenê qiseykerdiş. Na mitiqaya de hem zafzîwanîya komelkî hem zî ya kesane esta. Tarîfê zafzîwanîya komelkî no yo, yew komel de yew yan zî hîna zaf zîwanî sey zîwanê resmî ameyê qebulkerdiş û yew yan zî çend zîwanî hetê komelî ra bi hawayêko zêde yenê qiseykerdiş. Vera naye de, tarîfê zafzîwanîya kesane zî no yo ke, kesî zafzîwan ê la mintiqaya de tena yew zîwan sey zîwanê resmî qebul biyo. Belçîka de, eynî sey zafê welatanê Ewropa, hem zafzîwanîya komelkî hem zî zafzîwanîya kesane roje bi roje zêdiyena. Nuştayê cêrinî de nimûneyê Belçîka de zafzîwanîye ser o yeno vindertiş.**

### **Belçîka de Prosesê Tarîxî yê Zafzîwanîye**

Mintiqaya Flamanan de ta Çaxê Mîyanênî (ortaçağ) ra zafzîwanîyêka vilabîyayîye estbiya. La seserra 17. de dewrê Louisê 14. ra nat fransîzkî zî uca ra vila biya. Seserranê 19. û 20. de tayê zîwanî vîndî biyê û mintiqaya de fransîzkî dest pêkerdo biya zîwano tekaneyo hakim. No prosesoyê ke merdim şêno vajo ke fransîzkerdiş o, peynîya serranê 1960yan de lebitîyayê ke vernî ro ci bigîrê, nê demî de tayê qanûnî vetê, herinda zafzîwanîya komelkî de zafzîwanîya kesane ameya destekkerdiş.

Mintiqaya Valonî de, prosesê tarîxî yê zîwanî gelek cîya yo. Valonkî dûrî ra vurîyayîşê ke Fransa de biyêne taqîb kerdo, vurîyayîşan ra zaf mutesîr biya. Welhasil badê şorişê fransîzîyan zafê lehçeyê fransîzkî biyê vîndî û cayê xo fransîzkîya newîye ya standarde rê verdayo, valonkî demeyêko derg nêkewta mîyanê prosesê standardîzebîyayîşî, bikarardîşê fekanê cîya-cîyayan yê mîyanê zîwanî dewam kerdo.



## Zafziwanîya Komelkî û Zafziwanîya Kesane

Zafê welatan de tesîrê têwgêrayîşanê sosyalî û bedelîyayîşanê siyasî zafziwanîya komelkî cayê xo zafziwanîya kesane rê verdayîşî ser o bîyo. Nimûneyê Belçîka zî nînan ra yew o. Ver bi peynîya seserra 19. de domanê ke ziwane înanê dayîke flamankî ya, pêşniyaz bîyo ke bi di ziwanan perwerde bivînê û kerdo ke bi giraniye bi fransizkî perwerde bivînê û bi no qayde cayanê ke hîna verî tede flamankî ameyêne qîseykerdiş de fransizkî zî vila bîya. Labelê vera kêmiyayîşê Mintiqaya Flamanan de û Bruksel de bikardişê ziwane flamanan de hereketê siyasî yê flamanan seserra 19. û 20. de muxalefetêko cidî organîze kerdo, zafziwanîya kesane û fransizkerdiş (Fransizlaştırma) seypê ameyê dîyayîş û wina bawer kerdo ke na yewe vera ziwane flamanan de tehdîd o. No sedem ra polîtîkayê ziwani yê Mintiqaya Flamanan de serranê 1960yan de bi vetîşê gelek qanûnanê ziwani vurîyayîşî virazîyayê û nê vurîyayîşî bîyê sedem ke derheqê zafziwanîye de vurîyayîşê fikr û helwêsta şarî heta roja ewroyî deawam bikero û vernî ro ci gêriyayo ke fransizkî Mintiqaya Flamanan de nêbo ziwane resmî. Labelê na rewşe kerdo ke yew hawayê zafziwanîya kesane vejîyo meydan.

Heto bîn ra tayê averşîyayîşanê (gelişmeler) bînan zî rayîr akerdo ke Belçîka de zafziwanîya kesane vila bibo. Bingehê nê vurîyayîşanê ke peynîya seserra 20. de ameyî meydan de di sedemî estê. Nînan ra o yewin no bi ke, aileyê karkeran ke koç kerd ameyî bajaran û tutanê (çocuklar) înan dest bi wendişî kerd. Serra 1982 ra pey programê perwerdeyê di-ziwaniye ke ci ra vatêne *Foyer*, nê programan rayîr akerd ke 1990an de zafziwanîya kesane gelek populer bibo. Sedemê diyin zî, yewbîyayîşê Ewropa, yanî awanbîyayîşê Yewîya Ewropa yo. Na rewşe îstîqamet dayo musayîş û musnayîşê ziwani. Polîtîkayê ziwani yê Ewropa, teşwîq kerdo ke teberê ziwane dayîke de tewr tay di ziwane xerîbî bêre zanayîş û bi no qayde zafziwanîya kesane vejîyaya planê vernî (ön plan).

## Plankerdişê Ziwani

Polîtîkayê ziwani yê Belçîka demeyêko derg nêşkayê xo biresnê zafziwanîya kesane (bireysel çokdillilik) ke bisuret aver şîyêne. Çünke demeyêko derg destur nêameyo dayîş ke mintiqayanê Flaman û Valonî de ke teberê Mintiqaya Paytextî de manenê, wendegehê di-ziwani yê flamankî-fransizkî abibê. La serra 1998 de hukmatê Valonya yew qerarname vet û qebul kerd ke binê tayê şertan de mintiqaya xo de sewîyeya dibistane (ilkokul) de dersê ziwani yê flamankî bêre dayîş. Nê demî ra pey Valonya de ke dest pêkeno dersê ziwani yê flamankî yenê dayene, na yewe reaksiyonêko baş gêna, coka nika teqrîben 20 wendegehan (okullar) de sinifê ziwani yê flamankî akerdê. Sewbîna zî, nê wendegehan bi nisbetê (oran) ke miyanê se ra vîst (% 20) ra hetani se ra heştay (% 80) vurîyenê mufredat de seba ke ziwane xerîb yê diyin bêro musnayene programî tetbîq benê. Ney ra teber, Bruksel de, yanî Mintiqaya Paytextî de wendegehanê *Foyer*<sup>7</sup> de ziwane xerîbî yê sey spanyolkî, îtalyankî û tirkî de zî perwerdeyê di-ziwani yeno dayene. Bi hawayêko resmî no program seba belçîkayijan nêvîyaro, ancî tayê ebeweynê belçîkayijî ke bi koçkerdiş nêameyê zî nê programî ra îstifade kenê. Mintiqaya Flamanan de nê hawa programî hema tetbîq nêbenê.

7 *Foyer*, reya verêne serra 1969 de Bruksel de awan bîyo, yew dezge ke karî dima (kar amaci gütmeyen) niyo û xo rê kerdo hedef ke têkiliya miyanê grûbanê etnikan de bi rayîrê zafziwanî û zafkulturiye newe ra saz bikero. Neticeyê teşebusanê nê dezgeyî de tayê wendegehê di-ziwani awan biyê û nê wendegehan de fransizkî û flamankî yenê musayene.



### **Metodê Musnayîşê Zîwanî yê Zafziwanîye**

Eleqeyê seba zafziwanîye û naye ra girêdaye perwerdeyê zafziwanîye, yanî programê ke hemeyê wendekaran tewr tay di yan zî zaf zîwanan musenê, bîyê sedem ke metodê zafziwanîye munaqêşe bibê. Mintiqaya Valonî de hîna zaf metodê zafziwanîkerdişî (immersion) ke sistemê perwerdeyê Kanada de yeno şuxulnayîş tercîh bîyêne, la sey zafê welatanê Ewropa de zafê mintiqayanê Belçîka de zî rayîrê zîwanî yê babetanê mufredatê ke ci ra vanê CLIL<sup>8</sup> reyde musnayîş ameyo tercîhkerdiş. Metodê CLILî, nîsbet bi programanê zafziwanîkerdişî hîna zaf ameyo tercîhkerdiş, no zî seba ke programêko hîna nerm (esnek) bîyo coka. Programê CLILî, panc dîmensiyonanê (boyut) cîya-cîyayî gêriyayê verê çimî, kîştê zîwanê hedefî de faktorê dorûver (çevre), kultur, muhtewa û musayîşî hesab kerdê û hîna bipêroyî nêzdîyê musayîşê zîwanî bîyê.

---

8 Metodê CLIL (Content and Language Integrated Learning)î wazeno tayê dersê mufredatî yê serekeyî bi wasitayê yew zîwanê xerîbî bêrê musnayîş, no metod zemanêk Tirkîya de lîseyanê Anadolî de ameyo ceribnayîş. No metod zafê welatanê Ewropa de bitaybetî musnayîşê zîwanê îngilizkî de yeno şuxulnayîş û aseno ke musnayîşê zîwanî de netîceyê zaf musbetî dano.



**Sámî, mîyanê sînorê çar welatan de, yanî Norweç, Swêd, Fînlanda û Rûsya da komelêko cayî yo. Nufusê sámîyan texmînen pêro pîya dorê 100 hezarî de yo. Nînan ra teqrîben 60 hezarê xo Norweç de, 20 hezarê xo Swêd de, 9 hezarî Fînlanda û 2 hezarî zî mîyanê sînoranê Rûsya de yê. Sámî, bi giraniya xo qismê bakûrî yê nê welatan de ciwiyenê. No çar eynî famîlya ra çend tewirî ziwanan qisey keno û bi kulturê xo yo xas şaranê cîranan ra cîya yo. Nika hîrê welatanê Îskandînavya da des ziwananê sámîyan ra panc heban de perwerde dîyeno û ziwane sámî tayê wendegehan de yeno musnayene. Kildin sámî ke ziwananê sámî ra yew o, Rûsya de ancax hetanî sewîyeyêk yeno musnayene.**

Eke merdim bi kilmîye behsê serebutanê ziwani yê grûbanê sámîyan bikero, nîmeyê seserra newêsine ra hetanî nîmeyê seserra vîstine sámî, bi zanayîş, ge-ge zî bişîdet maruzê polîtîkayanê asimilasyonî mendê. Kultur û ziwane sámîyan bi seserran xor ameyo dîyayîş, prîmîtîv ameyo hesibnayîş, wina fikirîyayê ke do nêşşkê xo vera cuya moderne de biseveknê (korumak) û netîce de do çin (yok) bibê. Dîgel nê nêzdîbîyayîşan, ancî zî kultur û ziwane sámîyan lingan ser o mend. Nika hetêk ra vurîyayîşê kultur û ziwani virazîyeno, heto bîn ra mucadeleyê ganekerdîşê kultur û ziwani dewam keno. Nê prosesî (süreç) de, hetê mucadeleyê bi neslê neweyî musnayîşê ziwane sámî ra wendegehî rolêko gird kay kenê.

Yew demeyê şeştî serran ra vêşêr de komelê sámîyan û kulturê înan maruzê vurîyayîşanê girdan biyê. Nê vurîyayîşî çarçewaya zihnîyet, malzeme û sosyalî de yê. Vurîyayîşan, eynî wext de muhîmîya ziwani zî zêdnaya, helwêsta (tavîr) polîtîke ya sámîyan hêzdar kerda. No, tewr sere de faydeyê xo naye rê bîyo ke pawitişê ziwani, kultur û tarzê cuya edetî ya sámîyan hêzdar kerdo û kerdo ke nê neqlê neslê neweyî bibê. Seba ke erdê sámîyan hetê dewletanê cîya-cîyayan ra pare bîyo, merdim nêşşkeno vajo ke sámîyan mucadeleyê xo de stratejîyêka hempare teqîb kerda. La sámîyê ke tabîyê sîstemê îdarî û kulturî yê çar dewletan ê, tayê wextan bi hawayêko rêxistinkerde (örgütlü), muşterek û bi stratejîyêka hemkare û paştgîre heqê xo pawitê.

Modelê perwerdeyî ke mintiqaya sámîyan de tetbîq benê ra, xo rê kerdo hedef ke dibistane, wendegehê mîyanên, perwerdeyê meslekî, kolejan û unîversîteyan de ziwani, tarîx û taybetîyê kulturî yê sámîyan seba neslê neweyî bêrê neqlkerdiş. Demeyêko derg mintiqaya sámîyan de bi ziwane sámî perwerde nêbîyo, bitaybetî serra 1970 ra pey Norweç, Swêd û Fînlanda de perwerdeyê sámîyan de dest pêkerdo ziwane înan ameyo bikarardiş. La serranê verê naye de zî tayê ceribnayîşî virazîyayê. Derheqê sámîyan de ma bineyna biteferuat bala xo bidîm plankerdîşê nê her hîrê welatanê Îskandînavya ser.

## Swêd

Swêd de derheqê perwerdeyê sâmiyan de hîrê modelê cîya-cîyayî tetbîq benê. Nînan ra o yewin, şeş wendegehê sâmiyan yê qijkekî ke bakur (kuzey) de yê. Yê diyin, modelê ke zîwanê dayîke sey derse yeno wendiş. Modelê hîrêyin zî wendegehanê ke samî nîyê de wendişê zîwanê sâmiyan o.

Mintiqa-yê sâmiyan ke tede gakovîyê renî (rengeyikleri) yenê weyekerdiş de wendegehê (okul) taybetî heme domananê (çocuklar) sâmiyan rê akerde yê. Goreyê qanûnê perwerdeyî ra, domanê sâmiyan eşkenê perwerdeyê xo yê mecburî wendegehanê sâmiyan ke parçeyê wendegehanê dewlete yê de bigîrê. Wendegehê sâmiyan hetê dewlete ra yenê îdarekerdiş û îdareyê mektebê sâmiyan ke hetê Meclisê Sâmiyan yê Swêdî ra ameyo wezîfedarkerdiş îdare benê. Wendegehanê sâmiyan de perwerde bi zîwanê sâmi û bi swêdkî dîyeno. Goreyê mufredatî ra, her wendekaro ke şîno wendegehê sâmiyan derheqê mîrasê kulturî yê sâmiyan de beno wayîrê zanayîşî û meharetê xo yê bi zîwanê sâmi qiseykerdiş, wendiş û nuştişî aver beno. Îdareyê wendegehan yê sâmiyan eynî wext de wendegeh ra girêdaye perwerdeyê grûba domananê şeşserreyan ra zî mesul o. Hetta ke roja ewroyî de êdî wendegehanê verdibistanan (anaokulu) ke girêdayeyê wendegehan ê de bi zîwanê sâmi kayî kay benê û fealiyetê bîni yenê kerdiş. Wendegehê sâmiyan ke Swêd de yê, eke tena se ra panc-des (% 5-10) bi domananê sâmiyan sînorkerde nêmanê û hûmara înan bêro zêdnayîş, ameye (gelecek) de do seba sâmiyan zaf faydeyê xo estbo.

Modelê ke zîwanê dayîke yeno musnayîş, babetê mufredatî yewna zîwan de bêrê kerdiş zî zîwanê sâmi sey dursa mecburî yeno musnayîş. Zîwanê sâmi ke nê modelê perwerdeyî de ke hetanî serra 1976 ameyê bikarardiş, sey “zîwanê keyeyî” ameyêne namekerdiş. Ancax merdim şêno vajo ke nê modelî de tayê tenganeyî (sıkıntılar) estbî. Çünke goreyê qanûnî ra, eke yew wendekar biwazo zîwanê sâmi de derse bigîro, ganî hetanî dereceyêk nê zîwanî bizano. Yanî domanê sâmi ke nêzano zîwanê xo qisey bikero heqê ey çin o ke na derse bigîro. Ancî goreyê qanûnan ra, eke yew malimo ke eşkeno zîwanê sâmi de derse bido peyda bikero, hema sinif akenê. Rîyê nê şertanê winasîyan ra no model zêdîyayîşê hûmara wendekaran rê beno manî (engel).

Tewirê hîrêyin yê perwerdeyê zîwanê sâmi ra zî vanê “Perwerdeyê sâmi yo butunkî (bütünsel Sâmi eğitimi)”. Sedemê ney no bi ke, zîwan û kulturê sâmiyan bingehê ke sâmi nîyo ser o, û esasê xo de welato ke tede manenê de sey parçeyê perwerdeyê mecburî ameyêne dîyayîş. No model Swêd de tetbîq beno, welatanê bînan ke sâmi tede yê de tetbîq nêbeno. Perwerdeyê sâmi yo butunkî seba zafê wendekaranê ke bi yewna zîwan dest bi dîbistane kerdo la dima ra sinifê 7. ra hetanî sinifê 9. perwerdeyê xo na rey wendegehanê sâmiyan de devam kenê. La ancî zî qismêko pîl yê perwerdeyê nê domanan bi swêdkî yeno dayîş. Heto bîn ra seba ke îdareyê wendegehanê sâmiyan paştgîriya madî nêdano hemeyê wendekaran coka wendekar biwazo beşdarê perwerdeyê sâmi yo butunkî bibo beno ke nêşko naye ra îstifade bikero.

Nê hîrê tewir programê perwerdeyê sâmi ke Swêd de yê ra rastîya xo de ancax % 20ê wendekaranê sâmiyan îstifade kenê. Çi heyf ke tenzîmkerdişê (düzenleme) derheqê perwerdeyê zîwanê sâmi de serranê 1970an ra nat zêde nêvuriyayê û nîsbetê wendekaran



de zî ferqêko muhîm nêvirazîyayo. La ancî zî telebê perwerdeyê bi ziwane sâmi serranê 1990an ra nat zêdîyayo. Domanê ke hetê etnikî ra sâmi yê la bi swêdkî perwerde vînenê ke perwerdeyê ganekerdîşê ziwani dîyeno înan, na yewe bîya sedem ke telebê perwerdeyê ziwane sâmi bizêdîyo.

## Norweç

Eke merdim vajo babeta perwerdeyê ziwane sâmi de welato tewr demokratîk Norweç o, herhal do xelet nêbo. La hetanî ke resayo na merhela gelek fetl û hokanê tadarak yê tarîxî ra vîyarîyayo. Norweçî mabeynê seserra 19. de polîtîkayê perwerdeyî ke asîmîlasyon xo rê kerdo hedef tetbîq kerdêne û na helwêsta xo qasê se serre dom kerde. Bi serran qiseykerdîşê ziwane sâmi û ziwane sâmi de vatişê deyîran amebî qedexekerdiş, domanê sâmiyan wendegehan de maruzê tewir bi tewir tadaya cîyakariye (ayrîmcılık) bîyî. Labelê bitaybetî serranê 1970an û 80an de, gama ke waştêne serê royê Alta yê mintiqaya sâmiyan de santralê hîdro-elektrîkî awan bikerê, fealiyetê protestoyî yê vera nê teşebusî de seba sâmiyan bîyî destpêkê dewrêkê neweyî. Çünke sayeyê nê aktîvîteyan de sâmiyan hem vernî ro barajo ke waştêne awan bikerî girowt hem zî hereketanê muxalîfan yê Norweçî reyde piştgîriye organîze kerde û bi no qayde perwerdeyê ziwane sâmiyan de gelek heqê muhîmî qezenc kerdî. Muxalefetê sâmiyan ke serranê 1950an de dest pêkerdo, bi hêzo ke nê hedîseyan ra ard meydan û bi piştgîrî/werêkerdişê (uzlaşmalar) ke hetanî ewro viraştê, gelek heqê polîtîk, kulturî û îdarî qezenc kerdî. Nînan ra yê tewr muhîmî dezgeyê sey Unîversîteya Sâmiyan, Enstîtuya Cigêrayîşî ya Sâmiyan, Meclisê Sâmiyan û Konsejê Parlamentoyî yê Sâmiyan ê ke nê dezgeyî faydeyê sâmiyan de xebitîyênê.

Dewrê “Wendegehê Kapsamîni” (kampsamî okul) ke serranê 1960yan de dest pêkerd, gelek reformê ke ziwane sâmi û kulturê sâmi û perwerdeyê ziwane sâmi gênê xo zere virazîyayî. Nê sedemî ra, perwerdeyê bi ziwane sâmi û statuyê ziwane sâmi bisuret aver şîyî. Eksê qanûnanê Swêd û Fînlanda, Norweçî bi qanûnanê perwerdeyî dest pêkerd seba ziwane sâmi heqê eşkera û bellikerdeyî tetbîq kerdî. Tewr peynî de, bi qanûnê ke serra 1998 de vet, sîstemê perwerdeyê berdewam (kesintisiz eğitîm) yê des serran qebul kerd, destpêkerdişê wendegehî zî ard şeş serran (Swêd û Fînlanda de sîstemê perwerdeyê berdewamî new serrî yo û emrê destpêkerdişê perwerdeyî zî hewt o). Goreyê rewşa ewroyî ra qanûnê Norweçî nê heqî dano ke heme wendekarê sâmi ziwane xo de perwerdeyê mecburî bivînenê. Goreyê qanûnî ra, Mintiqaya Sâmiyan de prosesê perwerdeyê berdewamî de heme wendekarî (ê ke sâmi nîyê zî daxil) eşkenê ziwane sâmi de perwerde bivînenê û dersanê mufredatî ziwane sâmi de bimusê.

## Fînlanda

Perwerdeyê sâmi yo ke Fînlanda de yo, daxilê sîstemê perwerdeyî yê merkezî ameyo kerdiş. Serranê 1970an ra nat seba ke wendegehan de ziwane sâmi bêro musnayîş û bi ziwane sâmi perwerde bêro kerdiş tewir bi tewir rayîr û metodî ameyê ceribnayîş. Tewr peynî de serra 1998 de derheqê perwerdeyî de qanûnê neweyî ameyî vetiş. Nê qanûnan reyde, pêroyîya Fînlanda de vîyarîyayî sîstemê perwerdeyê mecburî yê new serran ke perwerdeyê sâmi zî tenzîm keno. Goreyê naye ra temamê wendegehan de ziwane sâmi perwerdeyî û aktîvîteyanê teberê derse de ziwane fînkî û swêdkî bêre bikarardîş. La mintiqaya sâmiyan de bi ziwane

sámî û tayê mintiqayan de zî romenkî yan zî zıwanê îşaretî de îmkânê pewerdeyî estê. Labelê seba ke perwerdeyê ke mintiqaya sámîyan de yeno kerdiş ra îstîfade bibo, şert no yo ke ganî sámî bo. Sewbîna, wendegehanê ke zıwanê pewerdeyî zıwanê sámî nîyo de serranê destpêkî yê pewerdeyê berdewamî de sey dersa weçınita (sey zıwanê diyin yê xerîbî) yan zî goreyê waştîşî ra sinifanê 7. ra hetanî 9. yeno gîrewtiş. Kamcîn zıwan sey dersa weçınita (seçmeli ders) yeno dayiş, na yewe hetê îdareyê wendegehî ra bellî bena.

Qanûnan de perwerdeyê teberê Mintiqaya Sámîyan ra girêdaye derheqê zıwanê sámî de ca nêdiyayo tu beyanêk. Mintiqaya Sámîyan de perwerdeyê sámî kapsamê butçeya taybete de yo û wendegehanê mintıqa de perwerdeyê sámî yeno destekkerdiş. Her ke wendegehî ehemiyet danê zıwanê sámî, butçeya ke hetê dewlete ra abiriyaya zî zêdiyena. Çi heyf ke babeta perwerdeyê zıwanê sámî de Fînlanda de hema zî merdim rastê tayê probleman yeno. Goreyê parlamentoyê sámîyan ra se ra şeştîyê (% 60) domananê sámîyan ke emrê xo des serran ra cêr o û se ra hewtayê (% 70) nufusê sámîyan teberê Mintiqaya Sámîyan de ciwîyenê. Coka nê domanî nêşkenê zıwanê dayîka xo de pewerde bigîrê, herinda naye de kapsamê zıwanê koçberan de hewte de tena bi dersanê di saetî û nême musenê. Naye ra gore, Fînlanda eynen sey Swêdî, şarê cayî ke mintiqaya xo ra teber de ciwîyenê, statuyê şaranê koçkerberan de qabul kena.

Netîce, komelê sámîyan, eke gelek grûbê eqalîyetî ke Ewropa de ciwîyenê reyde bêrê muqayesekerdiş, ewro bişans ê ke pewerdeyêko hîna baş bivînê û zıwanê xo aver biberê. Labelê no nêno a mana ke zıwanê sámîyan de fealîyetê perwerdeyî bêproblem ê û her çî sey waştena zerrîya grûbanê sámîyan rayîr ra şîno. Grûbê sámîyan demeyêko derg seba îdarekerdişê erdê xo îqtîdaranê dewletan reyde dekwetî mîyanê mucadeleyî, serran ra pey ancax eşkayî tayê heqan qezenc bikerê. Sayeyê naye de bi zor eşkayî vernîya zıwan û kulturê sámîyan ke bisuret çin biyêne bigîrê. Heto bîn ra teberê mintiqayanê sámîyan de, bitaybetî sámîyê ke Fînlanda û Swêd de ciwîyenê wayîrê statuyêkê mayende (kalıcı) û qanûnî nîyê û tena destur yeno dayiş ke heqanê koçberan ra îstîfade bikerê. Bi no qayde, gama ke perwerdeyê bi zıwanêk, eke bi mintiqayêka bellîkerda bêro sînorkerdiş, merdimê ke eynî grûba komelkî ra yê la mintiqaya xo ra teber de ronîşenê, seba înan tenganeyê cidî vejîyenê. Nê sedemî ra nimûneyê sámîyan nişan dano ke heqê perwerdeyê bi zıwanê dayîke ganî bi mintıqa nêro sînorkerdiş, berevajî (tersine), her cayê ke no zıwan tede yeno qiseykerdiş de ganî nê heqan ra bêro îstîfadekerdiş, seba naye zemîn û îmkânî bêrê viraştîş.

#### **Ulla Aikio-Puoskari**

**Not:** No nuşte bi hawayêko kilmkerde meqaleya bi nameyê "*The Ethnic Revival, Language and Education of the Sámi, an Indigenous People, in Three Nordic Countries (Finland, Norway and Sweden)*" ra ameyo gîrewtiş. Coka cumleyî motamot tercumeyê meqaleya orijînale de nêameyê şuxulnayiş. Meqale kitabê bi nameyê *Social Justice Through Multilingual Education* ke editoriya Tove Skutnabb-Kangas, Robert Philipson, Ajit K. Mohanty û Minati Panda de neşr biya.



## Ziwanê Dayîke ya Domananê Çut-ziwaniyan: Perwerdeyê Ziwanê Dayîke Çira Muhîm o?

**Cigêrayîşê ke domananê (gede, qeç, qij, tut) çut-ziwaniyan ser o ameyê kerdîş nîşan danê ke kemilîyayîşê kesayetî û perwerdeyê înan de ziwanê dayîke bi hawayêko pêroyî rolêko muhîm kay keno. Jim Cummins ke na babete de gelek cigêrayîşê ey estê û hewceyîya perwerdeyê domananê eqalîyetan (azınlık çocukları) de bikarardîşê ziwanê dayîke kerdo teorî, nê tesbîtan wina rêz keno:**

### 1- Çut-ziwaniye averşîyayîşê ziwani û perwerdeyî yê domanan de tesîrêko pozîtîf kena.

Eke domani serranê destpêkî yê wendegehî de di yan zî hîna vêşî ziwanan de qabilîyetê (beceri) xo aver biberê, ziwani û ziwani bi hawayêko baş bikarardîş de benê wayîrê zanayîşêkê xorînî. Bitaybetî eke her di ziwanan de wendiş û nuştîş bimusê, domani îmkane muqayesekerdîşî vînenê ke babeta şuxulnayîşê ziwani de hîna vêşî pratîk bikerê û her di ziwane ke domani eşkenê pê qisey bikerê, nê ziwani zanayîşê derheqê dinya de seni bi hawayêko cîya-cîya şuxulniyenê, bi xo vînenê. Netîceyê 150 ra vêşê cigêrayîşanê ke 35 serranê peyênan de virazîyayê, bi hawayêko pê vatişê filozofê almanan Goethe ke zemanêk vatbi: *Merdimo ke tena yew ziwani zano birastî ê ziwani nêzani*, rast vejenê. Cigêrayîşî nîşan danê ke domani çut-ziwani seba ke eşkenê zanayîşî di ziwananê cîya-cîyayan de bikar bîyarê, coka qabilîyetê înanê fikirîyayîşî zî hîna nermek (esnek) beno.

### 2- Domanan de sewîyeya averşîyayîşê ziwani dayîke nîşanêko pê yê averşîyayîşê ziwani diyin o.

Domani ke ziwani dayîke de sewîyeyêka başe de yo, gama ke dest bi wendegehî bikero, wendiş û nuştîşê ziwani diyin de zehmetî nêanceno. Dayik û bawki yan zî ê bîni (vajîme ke bapîr û dapîrî) ke domanan reyde eleqedar benê, gama ke domanan rê sanik û hikayeyan qisey kenê û domanan reyde tayê çîyan munaqese kenê ke tewreyê (dağarcık) çekuyanê domanan dewlemendêr bibo, a game domani seba ke ziwani diyin bimusê hîna amadebîyaye yenê wendegeh. Zanayîş û qabilîyetê domanan ke ziwani keyeyî de musayê, neqlê ziwani wendegehî benê. Eke ma hetê averşîyayîşê qabilîyetê term û fikirîyayîşê domani ra biwînim, nê ziwani yewbînan ra girêdaye yê. Neqlkerdîşê mîyanziwaniye (dillerası aktarım) wayîrê di hetan o: Eke wendegeh de ziwani dayîke bêro destekkerdîş (vajîm ke bi programêkê perwerdeyî yê di-ziwaniye reyde), termê ke domani ziwani zafan (çoğunluk dili) de musenê, qabilîyetê ziwani û wendiş-nuştîşî neqlê ziwani dayîka înan beno. Bi kilmîye, rewşa perwerdeyî de eke destur bêro dayîş ke domani xo biresnê her di ziwanan, nê her di ziwani yewbînan weye kenê.

### **3- Wendegeh de eke ziwane dayike ye domanan bero destekkerdis, no tena seba ziwane dayike ney wendegeh de qabiliyete averşiyayişe ziwane zafaneyi re zi faydeye xo beno.**

Eke no tesbîr vera roşnîya tesbîtanê bînan de krîtîk bibo (değerlendirilirse), qet zî merdimî şaş nêkeno: (a) Di-ziwaniye qabiliyete ziwani bi domanan dana qezenkerdis. (b) Qabiliyete her di ziwanan dereceyeke muhîme de yewbînan ra girêdaye yan zî yewbînan ra xoser ê. Eke wendegeh de ziwane înanê dayike bi hawayêko pêt bero musnayene, domane di-ziwani hîna serkewte benê û şertanê munasiban de ziwane diyin de wendiş-nuştiş aver şino. Tam tersê ey, eke qiseykerdiş bi ziwane dayike domani re bero qedexekerdîş û netîceyê ney de ziwane xo ye dayike xo vîr ra bikero, palpiştîya (dayanak) kesane û termînolojîyî ke seba musayişe ey benê bingeh ra do mehrum bimano.

### **4- Wendegehane de ziwane eqaliyete musnayiş zerar nêdano averşiyayişe akademîki ye ziwane zafaneyi ye wendegehî.**

Tayê perwedekarî (eğitimciler), tayê babî û dadî wina fikirîyenê ke perwerdeyê di-ziwaniye yan zî ziwane dayike de perwerde, zerar dano ziwane zafan ye wendegehî, coka bişubhe ewnîyenê. Sey nîmûneyî, vajîm ke programêke perwerdeyê di-ziwaniye de, se ra pancasê (% 50) wextê perwerdeyî ziwane dayika domani de û se ra pancas (% 50) zî ziwane zafan ye wendegehî de perwerde dîyeno, gelo vernî ro musayişe ziwane zafan ye wendegehî yeno gîrewtiş? Cigêrayişe perwerdeyî ke zafê welatanê dinya de ameyê kerdîş de çiyê ke tewr bixurtî tespît biyê ra yew no yo, programê perwerdeyî ye di-ziwaniye ke biprensîb de tetbîq benê, ziwane eqaliyetan de wendiş-nuştişî û zanayişe warî (alan bilgisi) destek kenê û na yewe tu tesîrêko negatîf ziwane zafan ye domani ser o nêkerdo. Zereyê Ewropa de, programê *Foyerî* ke Belçîka de domane ke dibistane de wanenê de hîrê ziwanan (ziwane dayike, flamankî û fransîzkî) de qabiliyete qiseykerdiş û wendiş-nuştişî aver beno û faydeyê perwerdeyê hîrê-ziwaniye nîşan dano.

Sayeyê tesbîtanê cigêrayişe ke ma cor ra bi kilmîye behs kerd, ma fehîm kenê ke perwerdeyêko winasî senî beno. Gamake domani bi ziwane eqaliyete (vajîm ke ziwane xo ye ke keye de qisey kenê) mewzûyanê mufredatî bîmusê, tena manaya tenge de nê ziwani nêmusenê, eynî wext de seba ke ziwane zafaneyî bikar bîyarê bi hawayêko seypê (eşit) termînolojîya ke hewce kena û qabiliyete zihni zî qezenc kenê. Wendekeke ke bizanê ziwane xo ye dayike de saetan vajê, termê zemanî fehîm kenê. Seba ke ziwane diyin de (vajîm ke ziwane zafan de) saetan vajê, hewce nêkeno ke termanê (kavram) zemanî newe ra bîmusê; tena nameyo newe ye çîyan yan zî zanayişe basîti ke seba qabiliyetanê zihni ke verê cû musayê, hewce kenê bîmusê, bes o. Biçîmekê eynî şeklî de, sewîyeyanê hîna averan de, ferqkerdişê teferuatanê fikrê ke yew metnê nuşteki yan zî yew hikaye de estê, fenomenan ra çiyakerdişê fikrêk de, vajîm ke fehîmkerdişê yew meselaya ke hikaye yan zî yew metnê tarîxî de vîyarena, nê hawa qabiliyetanê îlmî de qabiliyete wendiş-nuştişî yew ziwani ra neqlê yewna ziwani beno.

### **5- Ziwane dayike ye domanan nazik (kırılgan) o û serranê destpêki ye wendegehî de biasanî vîndî beno.**

Zafê merdiman heyret kenê ke domane di-ziwani (nê domani wayîrê qabiliyete îlmî ye ziwani bê zî, eke demeyêko derg nêresê domananê ke ziwane zafan ziwane dayika înan o) serranê destpêki ye wendegehî de ziwane zafan de qabiliyete têkiliye çiqas leze "gênê". Heto bînan ra, umûmen (genellikle) perwedekarî ferq nêkenê ke domani keyeyê xo de bîle qabiliyete bikarderdişê ziwane xo ye dayike çiqas leze kenê vîndî.



Kapsam û suretê vîndikerdişê zıwanî girêdayeyê wendegeh yan zî mehla de zafiya keyeyanê aîdê grûba zıwanêk ra aver şino (gelişiyor). Eke zıwanê dayîke teberê wendegehî de bi hawayêko zêde bêro qıseykerdiş, domananê qijan de vîndikerdişê zıwanî hîna tay o. La eke grûbê zıwanan bi hûmara xo zêde nêbê yan zî tayê mintiqayanê bellikerdeyan de bêre “gettokerdiş”, badê ke domanî dest bi wendegehî bikerê, mîyanê di-hîrê serran de qabilîyetê têkiliya bi zıwanê dayîka xo kenê vîndî. Eke zıwanê xo yê dayîke de qabilîyetê fehmkerdişî xo de muhafeze bikerê zî, gama ke heval û hemserranê xo reyde qısey bikerê yan zî gama ke cewab bidê dadî û babîyê xo, do zıwanê zafan (çoğunluk dili) bikar bîyarê (kullanırlar). Domanî gama ke resenê emrê xo yê balixbîyayîşî, nankokîya zıwanî ya mîyanê dadî-babî û domanan de bena sey kaşêkê hîsî (duygusal uçurum). Wendekarî bi hawayêko pêroyî benê xerîbê kulturê keyeyî û yê wendegehî -ke merdim eşkeno netîceyê na rewşe biasanî texmîn bikero.

Seba ke vernî ro vîndikerdişê zıwanî bêro girewtiş, ganî aileyî yew polîtıkaya zıwanî ya hêzdare zereyê keyeyî de qeub bikerê (benimsemeli) û fealîyetê ke domanî zıwanê xo yê dayîke şuxulnenê (wendiş-nuştiş) û rewşa ke nê fealîyetan (sey nimûneyî, viraştişê grûbanê kaykerdişî yê zıwanê dayîke de, ziyaretkerdişê welatê ke tede zıwanê dayîke qısey beno ûsn.) bizêdnê.

Eke malimî zî bi domanan bidê fehmkerdiş û mesajanê xurtan bidê ke faydeyê zanayîşê yew ra vêşêr zıwanan çiqas esto bidê zanayîş ke di-zıwanîye fealîyetêko zaf muhîm yê zıwanî û zihni yo, nê mesajî do ardim bikerê ke domanî zıwanê xo yê dayîke hîna baş muhafeze bikerê û aver biberê. Malimî eşkenê zıwananê ke zereyê sinifî de qısey benê ra mîyanê sinifî de projeyê ke nê zıwanî yenê parekerdiş û domanî nê zıwanan ferq kenê bidê destpêkerdiş. Eke ma nimûne bidîm, ganî malim zafziwanîya domananê sinifî cigêro (araştırmalı), qabilîyetê înanê zıwanî taqdîr bikero û înan teşwîq bikero. Her roje yew doman zıwanê xo yê ke keye de qısey keno ra yew çekuye sinif de vajo û heme wendekarî, malimê xo reyde na çekuye bimuse û ser o munaqeşe bikerê.

**6- Redkerdişê zıwanê domanî redkerdişê domanî yo.** Eke dîrekt yan zî endîrekt mesajê “Zıwan û kulturê xo verê berê teberî yê wendegehî de verdîn” bidê domanan, domanî eynî wext de mecbur manenê ke parçeyêkê muhîmî yê nasnameyê xo zî verê berê teberî yê wendegehî de verdê. Gama ke hîs bikerê ke wina ameyê redkerdiş, bi zerrîyêka rehete û mîyanê ewlehîye (güvenlik) de beşdarê musnayîşê zereyê sinifî nêbenê. Eke malimî zaftewirîya zıwanî û kulturî bi hawayêko pasif qeub bikerê zî, no qîm nêkeno. Ganî malimî însiyatif bigîrê û cayanê musaîtan yê wendegehî de fotograf û resmê ke binê înan de bi zıwananê ke wendegeh de pê qısey beno cêrnuştayan (alyazı) binusê û bialiqnê, bi no qayde nîşan bidê ke kîştê zıwanê zafan ke domanî wendegeh de qısey kenê îlaweten domanan teşwîq bikerê ke domanî zıwanê dayîka xo de zî binusê (sey nimûneyî, domanî eşkenê hikayeyanê di-zıwanîyan binusê û nê hikayeyî bêre neşkerdiş). Malimî ganî pêroyê ceribnayîşê domanan yê zıwanî û kulturî qeub (benisemeli) û testîq bikerê, û eşkenê yew atmosferê perwerdeyî bîyarê meydan ke tede teşebuse ke nasnameyê domanan tesdîq (onaylayan) benê bikerê.



**7- Seba amayeyî amadekerdişê nasnameyêkê dînamîkî.** Eke perwerdekarî mintîqaya ke tede xebitîyenê de polîtîkayê ke zıwan û kulturê heme domanan û grûban heme têkilîyanê wendegehî de bi hawayêko xurt rewac de yê, aver biberê û tetbîq bikerê û mufredatê xo zî bi no qayde amade bikerê, no yeno na mana ke ê vera cîyakarîye (ayrımcılık) û tehqîrkerdişê zıwan û kulturê cîya-cîyayan de helwêste gênê. Wendegeh, eksê zîhnîyetê perwedeyê tehekumkarî yê têkilîyanê iqtîdarî de ganî bi domanan nîşan bido ke ê kam ê, ameye de ê do bibê kam. Eke ma perwerdekarî nê xususanê cêrinan ke seba heme domanan derbas benê tetbîq bikîn, domanê zaf-zıwanî pêkerdişê (uyumluluk) bi komela xo û komela cîhanî reyde do zehmetî nêancê.

\* Zıwano ke domanî keye de qîsey kenê û kulturo ke ciwîyenê, ke ameye de beno bingehê cıya înan, ma zî herinda ke binê nê bingehî bikenîn, gereka ma no feraset de bîn ke perwerdeyî nê bingehî ser o awan bikîn.

\* Rastîye na ya ke her doman wayîrê eynî heqî yo ke qabîlîyetê xo bêrê naskerdişê û wendegeh de bêrê destekkerdişê.

Bi kilmîye, domanê ma yê ke ferqê kulturî û zıwanî nîşan danê û sermayeya kulturî, zıwanî û entelektuelî ya komelanê ma yê, kam gama ke ma êdî nêvajîn “yew problem ê ke ganî hel bibê” û herinda naye de ma çimayê kulturî, zıwanî û entelektuelî ke domanî keyeyanê xo ra bi komelanê ma danê qezenckerdişê bivînin, no sermaye do dereceyêka muhîme de bizêdiyo.

**Prof. Dr. Jim Cummins**

Unîversîteya Torontoyî, Mufredat, Merkezê Musnayîş û Musayîşî



## Seba ke Zafziwanîye bi Şeklêko Tewr Berhemdar Tetbîq Bibo Pêşniyazê Sabîtî

Carol Benson ke zaf mintiqayanê cîya-cîyayan de, wazenî wezaretê perwedeyî yan dezgeyan yan zî komelanê eqalîyetan reyde bixebitîyo, bingehê ziwane dayîke ser o modelê perwerdeyî yê zafziwanîye aver berdê, seba tetbîqkerdişê nê modelan hem akademîk hem zî tetbîqkerdişî (uygulamali) reyde nê fealiyetî kerdê, ceribnayîşanê cîya-cîyayan ra kewto rayîr û seba ke perwerdeyê zafziwanîye tewr berhemdar bêro tetbîqkerdiş tayê pêşniyazanê sabîtan (somut öneriler) keno. Nê heme pêşniyazê Carol Bensonî naye ra yenê meydan, ke welat û ziwane cîya-cîyayan de netîceyê cigêrayîş û tecrubeyanê xo yê çewres û panc serran ra vêşêr wext de aver berdê.

**Pêşniyaze 1: Ziwane dayîke tewr tay heşt serranê verênan de ganî ziwane perwerdeyî bo.** Temamê domanê şaranê cayî (yerli halklar) û eqalîyetan (azınlıklar) heşt serranê verênan yê perwerdeyê ziwane dayîka xo de (eke di-ziwani bê, her diyan de zî) gerekê bêpere wendegehanê dewlete de bivînê. Sinifê 8. ra pey eke ziwane dayîke yê domanan nêbo amancê bingehîn yê perwerdeyî zî, ganî sinifan de tewr tay sey ziwane vatişkî bêro bikarardiş û sewbîna zî sey ziwane derse temamê prosesê perwerdeyî de bêro musnayîş.

**Pêşniyaze 2: Eke ziwane dayîke ra cîya yo, ziwane mintiqa yan zî ziwane neteweyî bi hawayêko hîra şeklê dera ziwani de ganî bêro musnayîş.** Domanê ke mensubê grûbanê cayîyan (yerli gruplar) yan zî eqalîyetan (azınlıklar) ê, ziwane mintiqayî (bölgesel dil) yan zî ziwane neteweyî (ulusal dil) ke teberê ziwane înanê dayîke de şeklê ziwane diyin yan zî ziwane kî xerîbî de, pêşengîya malimanê bitecrube yê di-ziwaniyan de sinifê 1. yan 2. ra îtibaren ganî dest bi musayîşî bikerê. Naye ra teber zî seraserê prosesê perwerdeyî de musayîşî dewam bikerê. Musnayîşê nê ziwani yan zî ziwane de, malzeme û metodî zî ganî munasib bê, yanî nê goreyê musnayîşê ziwane diyin yan zî ziwane xerîbî amade bibê.

**Pêşniyaze 3: Ziwane dayîke ra vîyarîyayîşê ziwane vilabîyeyî yê mintiqayî yan zî yê neteweyî ganî şeklê ke cêr ra nişan dîyeno bo:** Tayê dersê mufredatî eşkenê ziwane mintiqayî yan zî yê neteweyî de bêrê dayîş la ganî na yewe serranê destpêkî de nêbo, merheleyanê averan (ileriki) yê perwerdeyî de û anca nezarê malimanê bitecubeyan de bêro kerdiş. Eke hewce keno, hereketê fîzîkî yê sey perwerdeyê bedenî, muzik, resm yan zî dersê ke wayîrê muhtewayêka akademîke niyê eşkenê sinifanê hîna verênan de ziwane diyin yan zî hîrêyan de bidîyê. Labelê dersê sey matematîk û tarîxî ke hetê zihni û ziwani ra baldariyêka zêdiye wazenê, tewr tay hetani sinifê hewtine, eke mumkin o sinifanê hîna averan de bile bi ziwane dayîke yê domani bêrê dayîş.

**Pêşniyaze 4: Zîwanê îlaweyî ganî sey dersa zîwanî bêre dayîş.** Domanê ke mensubê grûbanê cayîyan yan zî eqalîyetan ê, teberê zîwanê mintiqayî û zîwanê neteweyî de zîwanê sey îngilizkî, spanyolkî, fransizkî, rûskî û hîndkî ke warê miyaneteweyî de yenê bikardiş zî ganî sey dersa mufredatî bêre musnayîş.

**Pêşniyaze 5: Metod û muhtewayê munasibî ke goreyê dorûver û babete yê, ganî bêre bikardiş.** Sey zîwanê perwerdeyî bikardişê zîwanê dayîke yê domanan, bi tena sereyê xo qîm nêkeno. Metodê muhtewa û musnayîşî yê ke goreyê kulturê înan ra yê tewr tay ganî bieşkê di şertan bîyarê ca. Verê verkan ganî goreyê şertanê dorûverî bê û bêre bikardiş. Bi vatişkê bîn, gereka goreyê edetan, sewîyeya zanayîşî, erjan, tarîx û nasnameyê grûbe ra bê. Nê metod û muhtewayî hem ganî kulturê vatişkî û nuşteki yê grûbe rê hurmetkar bê û hem zî ganî grûba ke program ra îstîfade kena nê metod û muhtewayan qebul bikero (benimsemeli). Yê diyin, muhtewaya mufredatî û metodê musnayîşî ke teqîb benê, ganî tecrubeyê domanan û komelan zî bigêrîyo verê çimî û xo rê bikerê hedef ke wendekaran edetanê xo yê fikirîyayîşê rojane ra bigîrê, merhele bi merhele ver bi fikirîyayîşê zanistî (bilimsel) û razberî (soyut) ser biberê. Eke merdim bi şeklêko bîn îfade bikero, qîmkerdişê (yeterlilik) zîwanî ke lîteratur de seba viraştîşê tesîrkerdişanê rojaneyan misêwa yenê şuxulnayîş (BICS)<sup>9</sup> û qîmkerdişê zîwanî ke ma seba fehmkardiş û vatişkê babetanê akademîkan şuxulnenê (CALP)<sup>10</sup>, ganî bîçimê nê her diyan zî bêro hesabkerdiş.

**Pêşniyaze 6: Hewceyî bi malimanê di yan zî zafziwanîyan esta.** Bêguman zaf baş perwerdebîyayîşê maliman muhîm o, la naye ra zî muhîmêr tewr tay di-zîwanîbîyayîşê maliman heyatî yo. Yew malimo ke tena yew zîwan zano, bitaybetî eke zîwanê dayîke yê domanî nêzano, do nêeşko zîwanan bido têver û do nêzano ke wendekarî eşkenê kamcîn çîyan cîya kamcîn çîyan bi muqayesekerdîş bimusê. Ancî malimê ke tena yew zîwan zanê, awantajanê sey *ferqdebîyayîşê metaziwanîye*<sup>11</sup> ke zafziwanîye ra hasil benê rê nêeşkenê rayîr akerê ke bêre bikardiş. Ser de zî, yew malimo ke tena yew zîwan zano, seba wendekaranê ke wazeno sey zafziwanîyan perwerde bikero, nêbeno modelêko munasib.

**Pêşniyaze 7: Babî û dadî, şar û wezîfedarê perwerdeyî yê cayî û eqalîyetan eke îcab bikero ganî waqîfê netîceyê cigêrayîşanê tercîhkerdişê zanayîş û perwerdeyî bê. Muhîm o yo ke modelanê perwerdeyî yê tenduristan (sağlıklı) rê wayîrîye bêro kerdîş (savunulmalı).** Eke dadî û babî, babeta domanê înan perwerdeyêko senî bivînê de wayîrê heqê tercîhkerdişî yê, ganî derheqê metodanê perwerdeyê zafziwanîye û prosesê naye de, ancî derheqê netîceyê demeyê dergî yê alternatîfanê cîya-cîyayan (ke pêşkêşkerdişê nê alternatîfan zaf muhîm o) de, ganî wayîrê zanayîşkê qîmkerdeyî (yeterli) bê ke netîceyê cigêrayîşanê rastan ra vejîyayê meydan. Eynî wext de ganî wezîfedarê perwerdeyî zî wayîrê nê zanayîşî bê –çî heyf ke roja ma de zafê qeraranê derheqê perwerdeyî de hetê berpîrsîyaranê ke nê wareyan de wayîrê berpîrsîyariye nîyê ra yenê dayîş. Nê sedemî ra seveknayîş û wayîrvejîyayîşê modelanê saxleman bi zanayîşê ke netîceyê cigêrayîşan de vejîyayê meydan bêro kerdîş.

<sup>9</sup> BICS (Basic Interpersonal Communication Skills): Qabilîyetê Bîngehînî yê Miyanê Kesan (Kişilerarası Temel İletişim Becerileri)

<sup>10</sup> CALP (Cognitive Academic Language Skills): Qabilîyetê Zîwanî yê Zanayîşkî-Akademîkî (Bilişsel Akademik Dil Becerileri)

<sup>11</sup> Ferqdebîyayîşê Metaziwanîye (Metadîsel farkındalık), yew termo ke derheqê zîwanî de bi hawayêko razber (soyut) fikirîyayîşê merdimî îfade keno.



**Pêşniyaze 8: Seba resayîşê perwerdeyêkê kalîteyînî ganî wendegeh û komel (toplum) de vurnayîşê awankî (yapısal değişiklikler) bêrê kerdiş. No, eynî wext de nîzamê ke estê senî zerar danê însanîyetî zî bigîrê xo zere (kapsamalı).** Wendegehî eynika komelî yê. Seypênêbîyayîşê (eşitsizlik) komelkî hem yansimayê wendegehan benê hem zî wendegehan ra vila benê û newe ra yenê hesilnayîş (üretilime). Şarê cayî û gelek grûbê eqaliyetî tewr cêrê hîyerarşîya komelkî de ca gênê. Ganî vurnayîşê awankî her sewîye de bêrê kerdiş. Wayîrê îqtîdaran ganî bigîrê nezerê dîqetî, nîzamo ke esto neke tena zerar dano şaranê cayîyan û grûbanê eqaliyetan, eynî wext de bi hawayêko negatîf tesîr ro bîçîmê ekonomîkî, perwerdekî û xerckerdişê (tüketim) komelkî keno. Vîndîbîyayîşê zaftewirîya ziwani de para wendegehan înkâr nêbeno, la kîştâ naye de nîzamê ke halê hazîr de estê zanayîşê merdimî senî vernîya vîndîbîyayîşê zaftewirîya bîyolojîke gêno zî çin kenê, riyê dinya ser o şertê dewamkerdişê cuye bi hawayêko cidî yenê xeripnayîş.

**Prof. Dr. Carol Benson**

Unîversîteya Stockholmî, Merkez Musayîş û Musnayîşî



**Her di ziwanan eynî wext de musayîş zî yew ziwani vernîya ê bînî de musayîş zî rayîrê serkewte yê ke ver bi zafziwanîye şinê. Seke gelek çimeyan û nimûneyan de yeno dîyayîş, zaf nimûneyê domanan, ciwanan û pîlan mewcûd ê ke ziwaneke diyinî bi hawayêko serkewte musenê. Ciwan û pîlî kursanê ziwani de bi beşdarbîyayîşê dersa ziwani yan zî beşdarbîyayîşê grûbêk ke ziwaneke bînî qisey kena, rey-rey zî xo bi xo ziwaneke diyin musenê, la na rastîyêk a ke domanî ziwaneke diyinî hem zaf leze hem zî mukemel musenê. Tayê pîlî estê ke emrê xo yê averşîyayeyî yê şeştî, hewtay yan zî heştay de bile tayê ziwanan musenê. Bi vateyêko bîn, serkewtişê qiseykerdişê yew yan zî yew ra vêşê ziwani her emr de mumkin o.**

La yeno zanayîş ke emrê xo yê ciwanî de musayîşê ziwaneke seba mudeyê dergî (uzun vade) xo reyde netîceyanê hîna serkewteyan ano. Eke şertê keyeyî musaît bê, merdim çiqas rew bi domanî dest bi musnayîşê di ziwanan bikero hende awantaj o. Seba ke tebîtê domantiye tîmîyanek nîyo û domanî bê ke zehmet biancê ziwani musenê coka eke şertî musaît bê ganî merdim rew teşwîq bikero ke domanî di ziwanan bimuse. Bi no qayde di-ziwaniya ke rew ameya demeyê kilmî de faydeyanê fehmkerdişî (algisal) û komelkî, demeyê dergî de zî cîyayîyanê (ayrîcaliklar) ekonomokî û kulturî dana qezenkerdiş. Eke şertê keyeyî destur danê ke wextêko rew de doman bimuso di ziwanan, pêşniyaza tewr başe na ya ke hetanî ke mumkin o wa gamê aver dest pêbikero.

Xort û pîlî beşdarê dersa asneberî benê û asneberî musenê. Teknîkê asneberî yê sey qînceleki (kurbağalama), sebest, piştiser (sirtüstü) û perperikkî (kelebekleme) bi kerdişê zaf egzersizan, bi taqîbkerdişê nimûneyan û hereketanê miyanê awe yê nê nimûneyan aqilê xo ra vîyarnenê û musenê. Domanê qijî hîna asan û tebiî asneberî musenê. Na rewşe seba musayîşê ziwani zî wina ya. Fealiyetê qiseykerdiş, goşdarî, wendiş û nuştişî sey çar hemleyanê asnaberîye ma eşkenê vajîm ke hem seba domanan hem seba pîlan benê asneberê zaf başî. Eke îmkân esto ke domanê bikewo yew hewza di-ziwaniye, alternatîfo tewr mentiqî no yo ke merdim gamê aver şans bido domanî ke her di ziwanan de asneberî bimuso.

Tayê rewşan de badê ke yew ziwani baş ame musayîş, musayîşê ziwane bînî beno ke hîna baş bo. No, hîna zaf rewşa ke ziwane tayan (azînlîk dili) binê tehdîdê ziwane zafan (çoğunluk dili) de yo de mewzûyê behsî yo. Eke miyanê komelî de û welat de ziwane zafan hîna serdest o, ganî ma tercîh bikin ke verî ziwane tayan aver biberîn. Doman ke dest pêkerd vejîya kuçe, şî wendegeh, şî bazar, şî mekananê teberî ra geyra, miyanê komelî de dest pêkerd tewir bi tewir merdiman de dîyalog saz kerd, ziwane zafan umûmen bi suret aver şino. Tehlukeyo ke



vernîyê dadî û babîyanê ke domananê xo zaf rew bi ziwane zafan danê şinasnayîşî de no yo ke, her ke şo doman do ziwane zafan hîna zêde bikar bîyaro (kullanır). Domanê zaf qijkekî bîle tey vejenê ke ziwane zafan ziwaneko winasî yo ke hîna birêz (saygın) o, îtibar vînenno, warê bikarardîşê (kullanım) ziwane zafan hîna zafê. No ri ra ganî ziwane û kulturê tayan yew kokê saxlemî ser o bêrê averberdîş. Domanêk ke ziwane zafan erey nas kerdo, demeyêko kilm de û bi asanî nê ziwani museno. Qabîliyetê ziwani yê ke ziwane yewin de qezenc kerdê bi asanî neqlê ziwane diyin keno, senî ke ferq keno ziwane zafan hîna muhterem o, coka musayîş de erey nêmaneno. No semed ra ziwane zafan rew ney, hîna erey musayîş umûmen yew problem nêvejeno. Heta seba ke ziwane tayan bêro pawitiş ganî na yewe tercîh bîle bêro kerdîş.

**Prof. Dr. Colin Baker**

Unîversîteya Bangorî, Galler

\* No nuşte kitabê Colin Bakerî *A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism* (Seba Dadî-Babîyan û Maliman Rehberê Di-ziwaniye) ra bi adaptekerdîş tercume bîyo. Coka tercume bi metnê orijînalî de motamot yew niyo.



## Panc Persan de Ziwane ke Vîndî Bîyê

**Perse:** Çiyo ke vîndîbîyayîşê ziwane k nişan dano çi yo?

**Cewab:** Umûmen eke yew aîle ziwane xo nêmusno domananê xo û qiseykerdişê rojaneyî de ziwane xo nêşuxulno, no ziwane êdî dest pêkeno vîndî beno.

**Perse:** 6900 ziwane ke listeyê Ethnologue\* de ca gêne ra çend hebê înan nika vîndîbîyayîşê reyde rî bi rî yê?

**Cewab:** Texmîne derheqê na perse de merdim ra merdimî vurîyenê û tewir bi tewir ê. La ziwaneşê pispore mesela vanê zafê nê ziwane neqlê (aktarilma) domanan nêbenê. Sewbîna zî hema vajîm ke hemeyê ziwaneşan hefikir ê ke nîmeyê temamiya ziwane na rewşe de yê. Labelê ancî zî derheqê babeta îdiayanê tayê ziwaneşan û rojnamegeran de ke vanê zafê ziwane merhaleyêka tehlukeyine de yê, meqaleyê zaf biserûberî çin ê.

**Perse:** Yew ziwane çira vîndî beno?

**Cewab:** Faktorê ke na rewşe destek kenê merdim eşkeno wina rêz bikero:

- Ê ziwane de kêmbîyayîşê hûmara qiseykerdoxan
- Emrê înan
- Nîsbetê ê ziwane de qiseykerdişê domanan
- Zafê cayan de bikarardişê ziwaneşan bînan
- Hîsê mîlî û vera ziwane xo de helwêsta qiseykerdoxan
- Qanûn yan zî tetbîqê (uygulama) hukmat, camî yan zî kilîseyan
- Ziwane perwerdeyî
- Astengîyê ekonomîkî û kedwerîye (ekonomik sômürü)

Heto bîn ra, yewbîyayîşê komelî de çinbîyayîşê rolê ziwane, umûmen wayîrê alfabeşêka standarde nêbîyayîşê û nê ziwane de taybîyayîşê eserane edebîyan û taybîyayîşê wendox û nuştoxane aktîfan yan zî qet nêbîyayîşê, na rewşe vejeno meydan. Belkî zî çinbîyayîşê prestîjê ziwane û kesê ke nê ziwane qisey kenê nêne destekkerdişê ra ziwane vîndî beno.

**Perse:** SILL\*\* vano "tu ziwane k qij nîyo". No vate, xebata ganekerdîşê ziwane k de rolêko senî kay keno?

**Cewab:** SILL bi nê prensîbê xo, destekê xo seba bikarardoxane (kullanicilar) ziwane ke hetê tay kesan ra qisey benê pêşkêş keno û wazeno ke miyanê înan ra kesê ke seba ziwane xo



xebate kenê bîyaro meydan. Serranê verênan de SILL, ziwane ke hetê se kesan ra qisey benê û grûbê ke merdim eşkeno vajo ziwane înan merdo reyde xebatî kerdê. Ewro hema zî ê ziwani nêmerdê û yenê qiseykerdiş. SILL, sey prensîbî nê fikrî de yo ke ziwane heme komelan her hawa xeyret û xebate heq kenê.

**Perse:** *SILL, babeta seba ziwane k ihtiyac bi xebeta ganekerdîşî biwîno, kamcîn krîteran bellî keno?*

**Cewab:** Krîterî (peymî: ölçü) zaf û tewir bi tewir ê. La sereyê krîteran de “eleqe, waştîş, beşdarî û qerarê ferdan û pêşenganê mensubê komela ê ziwani” yeno. Merdim eşkeno gelek alternatîfan pêşnîyaz bikero, la SIL xebatanê pawitiş û averberdişî de merdîman rê, sewbîna zî hukmat, camî/kiliseyan rê paştgîriye keno.

\* Ansiklopedîya referanse ke katalogkerdişê 6900 ziwananê dinya de xebate kena.

\*\* SIL, yew dezgeyo miyanneteweyî yo ke serra 1934 de awan biyo û ziwane ke tay yenê qiseykerdişî ser o xebata cigêrayîş û arêdayîş keno.

Keyepelê <http://www.sil.org> ra ameyo tercumekerdîş.





**Têkilîya Pewerde de Bikarardişê Ziwane Dayike bi Şekle Îdareyi de Çi ya?**

Perwerde de sey ziwane dayike bikarardişê ziwane cîya-cîyayan yan zî bingehê ziwane dayike ser o perwerdeyê zafziwanîye û şekle îdareyê mintiqayêk yan zî welatêk, babetê winasî yê ke yewbînan reyde nêzdîye ra eleqedar ê. Çunke zafê welatanê dinya de komelê cîya-cîyayî ke ziwane xo yê dayike esas gênê û fealîyetanê pewrerdeyî kenê, nê fealîyetî bi hawayêk muxtarîyetê (özerklik) îdareyî ra girêdaye yê. Muxtarîyetê îdareyî, bi halê xo yê tewr basîtî, têkilîya îdarekerdişî ya mintîqa hetê merdîmanê ke a mintîqa de ciwîyenê û goreyê îhtîyac û waştîşanê înan ra şekl gîrewtiş o. Mintiqayê muxtarî (özerk bölgeler), ê mintîqa yê ke babetanê sey perwerde, tenduristî (sağlık) û fealîyetanê kulturî yê nê mintiqayan de ê bi xo qerarê xo danê û tetbîq kenê. Coka perwerde senî tenzîm beno, kamcîn zîwan yan zîwanî kamcîn derece de benê, girêdayeyê polîtîkaya mintiqayanê muxtaran ê. Temamê mintiqayanê muxtaran yê dinya de teberê ziwane serdestî de, zîwan yan zî ziwane nê mintiqayan zî perwerde de yeno bikarardiş. Lîteraturê zafziwanîye de nimûneyê mintiqayanê muxtaran ke tewr zaf yenê zanayîş mintiqayê bask û Katalonya, û mintiqayê muxtarî Orîssa û Andhra Pradesh yê Hindîstanî yê. Nê mintiqayan de umûmen perwerde bi zaf ziwane yeno kerdîş û ziwane sey îngilizkî ke têkilîyanê mîyanneteweyîyan de zaf yenê gurenayîş zî bi hawayêko pêt yenê musnayîş. Hetta ke netîceyê polîtîkayanê perwerde û zîwanî ke nê mintiqayan de tetbîq benê, nê demanê peynîyan de bîyê babeta tayê cigêrayîşan û zanayîşê ke kewtê dest, ardim kerd ke derheqê zîwan û perwerdeyî de qenaetê pêroyî tadîyo lehê zafziwanîye ser.

Babeta perwerde de bikarardişê ziwane eqalîyetan (azînlîk dili) de yew nimûneyo ke nêzdîye ra Tîrkîya eleqedar keno zî Îraq de Îdareyê Mintiqayî yê Kurdîstanî yo. Çunke tîya de perwerde zî tede heme karê îdareyî dewrê mintîqa bîyê. Îdareyê kurdan, kîştî kurdkî de ke ziwane zafan (çoğunluk dili) yê mintîqa yo, bi tîrkmankî, erebkî, armenîkî û suryanîkî perwerde dîyeno û butçeya perwerdeyê nê komelanê ke nê ziwane qîsey kenê hetê Îdareyê Mintiqayî yê Kurdîstanî ra dîyena.

### **Eke muxtarîyet nêbo ziwane dayike perwerde de nêno bikaardiş?**

Yeno bikarardiş. Bitaybetî perwerde de bikarardişê ziwane eqalîyetan umûmen herçîqas perwerdeyê mintiqayanê ke bi hawayêk wayîrê îdareyê muxtarîyetî yê, resmî yan zî xeyrî resmî de bêro bikarardiş zî, perwerde de bikarardişê ziwane eqalîyetan şekle metodê tekaneyî tena mintiqayê muxtarî nîyê. Sey nimûneyî, Finlanda hetê şekle îdarî ra wayîra awanîyêka muxtarî nîya. La welat de hem seba şarê serdest fînan hem zî seba komelanê



swêdij û samîyan îmkanê perwerdeyê di-ziwani yenê pêşkêşkerdiş. Fînlanda welatêko wina yo ke eksê gelek mintiqayanê zafziwanîyan de statuyê tayan û zafan bi hîyerarşîyanê cidîyan têra mûnde yo. Sewbîna zî, Fînlanda de sey Tirkîya fehmêko wişk yê îdareyê merkezî çin o. Welatêko bîn ke tede sey tewirêkê muxtarîye fehmêkê îdareyê merkezîyetîya ademî (ademi merkezîyetçilik) çin a, la ziwane eqalîyetan perwerde de yenê bikarardiş zî Armenîstan o. Qanûnê bingehîn yê Armenîstanî bi hawayêko resmî ziwananê eqalîyetan yê welatê xo şinasneno. Bi nê hawayî Armenîstan de ziwane komelanê eqalîyetan yê sey rûsan, kurdan û suryanîyan sey ziwane perwerdeyî yenê bikarardiş û se derse yenê wendiş. Merdim eşkeno biperso ke nê xizmetê perwerdeyî ke seba ziwananê komanê eqalîyetan benê gelo çiqas kalîteyî nê, feqet sey prensîbî, qebulkerdişê ziwane eqalîyetan muhim o. La welatanê sey Azerbaycan û Gurcîstanî de ke umûmen sey welatanê yew-etnîkî yenê zanayîş de, eke fehmêkê îdareyê sey muxtarîyetî tede çin bo zî, perwerde de bikarardişê ziwane eqalîyetan hendayê Tirkîya bi mueyîdeyan nêno astengkerdiş (engellenme).

### **Îdareyê Muxtarî eşkenê têkilîya hîyerarşîke ya cayîye mîyanê ziwananê cîya-cîyayan de biqedînê?**

Eke îdareyê muxtarî (özerk yönetimler) têkilîya hîyerarşîke ya cayîye mîyanê ziwananê cîya-cîyayan de biqedînê zî nêeşkenê garantîyêka qetî bidê. Bitaybetî mintiqayanê Orîssa û Pradesh yê Hindîstanî de ziwane eqalîyetanê ke ewlehîya qanûnî ra girêdaye yê, la pratik de tayê ziwananê bînan ra hîna vêşêr qîymet vînenê. Labelê eke vernî ro êbînkerdişê (ötekileştirme) grûbanê ziwani ke kategorîya tewr cêrine yê komelkî de yê, bi qaso ke lazim keno, nêro girewtîş zî vernî ro vîndîbîyayîşê nê ziwanan yeno girewtîş. Benzerê naye de, wendegehê di-ziwani yê spanyolkî-îngilizkî yê ke Kalifornîya de domanê porto-rîkoyijî şîne, zaf serkewte yê. Labelê uca zî zafê aileyê di-ziwani mensubê sinifê mîyanênê serinî (üst orta sınıf) yê. Perwerdeyê di-ziwani netîceyanê serkewteyan xo reyde bîyaro zî, seba wedartişê têkilîya tadakar (baskıcı) û hegemonîke ya mîyanê aileyênê Hîspanîkî yê porto-rîkoyijan û sipîyanê ke Kalifornîya de yê, bi tena sereyê xo qîm nêkena. Na rewşê de çîyo ke ganî bêro kerdiş, tena îdareyê merkezî tadayîşê îdareyê ademî-merkezî ser niyo. Eynî wext de ganî bilebitîyê ke programanê perwerdeyî de hîyerarşîyê cayî (yerleşik hiyerarşiler) ke eleyhê eqalîyetan de yê bivurnî û fehmê rexnegîr/vurnayox yê perwerdeyê zafziwanîye ke têkilîyanê seypêbîyene (eşit ilişkiler) xo reyde ano qebul bikerê û seba tetbîqkerdişê (uygulama) naye cadkerdiş lazim o.

Eke bi kilmîye vajîm, perwerdeyê zafziwanîye ke goreyê zaftewirîya sîyasî û kulturî ra yo, rewşa ke yew fehmê merkezperestîye (merkezîyetçi bir anlayış) tede serdest o de nêeşkeno tetbîq bibo. Nimûneyanê ke ma behsê înan kerd ra netîceyêko winasî vejîyeno meydan, seba ke hîyerarşî mîyan ra bêrê wedartiş û zafzwanîye de aver şêrîn, ganî ma bi hawayêk îdareyêko muxtar û fehmêko rexneyî (eleştirel anlayış) yê perwerdeyî qebul bikîn.

## Sîyasetkarî Çira Vera Di-ziwanîye û Perwerdeyê Di-ziwanîye Vejînê?\*

**Munaqeseyê derheqê perwerdeyê diziwanîye û ziwane komelan de hîna zaf îdiayê ke do zafziwanîye zehmetî û tēmîyanekîye rê bibo sedem, dest pêkenê. Bi vateyêko bîn, xo rê wina fikirîyenê ke di ziwani do fehmkerdiş de muşkile vejê. Cêrabîyayîşê nasnameyî, venganeyê kulturî, problemê kesayeti yê sey derheqê xo de fikrê negatîfî û bêkokîye, ancî reya esta problemanê komelkî zî dekenê vileyê diziwanîye de. No ri ra zî fehmêko winasî virazenê, seke ziwani bi xo problem o. Sewîyeya kesane de ney la eke sewîyeya şaran de bêro fikirîyayîş, diziwanîye reye esta ke çarçewaya bêhuzuriya miyanê grûban de sewîyeya neteweyî û mintiqayî de yena munaqesekerdiş.**

Meylê sîyasî yê ke sey yew 'problem' ewnîyenê cîyayîya ziwanan ra, yew welat de dewamkerdişê estena eqalîyetanê zafziwanîyan û eke nê eqalîyetî ziwane xo qisey bikerê, wina ferz kenê seke hetêk ra, nê sey sedemê ke vernî ro yewbîyayîş û pîyabîyayîşê komelî gênê, heto bîn ra benê sedemê dişmenî û pêrodayîşê miyanê komelan. Coka wina fikirîyenê ke seba vernî ro gelemşeyê (kargaşa) ke ziwane eqalîyetan ra viraziyenê, eke miyanê ziwane zafan de asîmîle bibê mesela hel bena. Fikrêko winasî naye ra yeno, bawer kenê ke xerco ke grûbanê cîya-cîyayan yew ca de gêno ziwane zafan o. Wina bawer kenê ke pêroyê hemwelatîyan ziwane zafan yê welatî de bi asanî têkilîye saz kenê, no qabîliyet sey warê muştêrek yeno diyayîş. Yewbîyayîşê welatî, tektîpî û yewşekîye de seypê yeno hesibnayîş. Fikrê vera naye de zî, vanê eke tektîpîye nêbo zî yewîyîya neteweyî saz bena. Mumkin o ke ziwani zafî bê la ancî welat de yewîye estbo. Sîngapur, Luksemburg û Swîs na babete de sey nimûneyanê pozîtîfan yenê nîşandayîş.

Yew ca de bîyayîşê di yan zî hîna zaf ziwanan nadîren ameyo diyayîş ke bîyo sedemê pêrodayîş yan zî gelemşeyî. Tarîxê herban zaf rey nîşan dayo ke cîyayîya ekonomîkî, sîyasî û dînî hîna bi hawayêko bellikerde bîyê sedem. Bi vatişêko bîn, ziwani nadîren benê sedemê pêrodayîşî. Şerê ke rayîrê dînî de benê, reqabetê miyanê dînan de, reqabetê miyanê partîyanê sîyasî yê cîya-cîyayan de û hêrişkarîya ekonomîkî gelemşe zêdnena. Oxro zaf tay merdim rastê ci yeno ke ziwani bibo sedemê bêhuzuriye. Zafê cigêrayîşê ke welatanê cîya-cîyayan de sedemanê bêhuzurî û pêrodayîşanê zereyî de bîyê, nîşan danê ke nê welatan de estena ziwanan esas bi tena sereyê xo nêbîya sedemê bêhuzuriye. Sedemê bêhuzuriye, mehrum verdayîş, rejîmê otorîterî û modernbîyayîş aseno.

Yew ziwane eqalîyetêk zafê wextan, merdimê ke ê ziwani qisey kenê umûnen muşkileyê sey feqîriye, wendegeh de dereceyo nizm de mendîş, têwgêrayîşê sosyalî û dezawantajê garantîya karî, ancî kulturê zafan de pênerkerdiş (uyumsuzluk) ra girêdaye yo. Nê hetî



ra, ziwane eşaliyetî sedemê qîsmî yê problemanê sey sosyal, ekonomîk û perwerdeyî ra girêdaye yeno fehmkerdiş. Zafane bi yew cumleya “no ziwane manî yo” yeno xulasakerdiş, vanê “eke îngilizkî (nimûyê Tirkîya de ‘tirkî’) qisey bikerdêne, mesela hel biyêne.” Ziwane eşaliyetî zafê reyan hetê sistemê perwerdeyî ra sey problemêk ke ganî hel bibo yeno diyyayîş. Pêşniyazanê ke seba helkerdişê mesela yenê fikirîyayîş ra yewe na ya, eke ziwane keye de bêro qiseykerdiş zî wazenê bi şeklê xurtkerdişê perwerdeyê ziwane zafane mesela hel bikerê. Domananê ziwane eşaliyetî ke daxilê cereyanê bingehîni kenê, amancê xo no yo ke ziwane serweran yê sey îngilizkî de qabilîyetê xo yê ziwani wextêko tewr kilmek de aver biberê û bi no qayde sinifanê umûmîyan de domanê ke ziwane dayîka înan îngilizkî ya reyde biresê eynî sewîye.

Sedemanê ke cor de behsê înan bi ra, perwerdeyê di-ziwani rey-rey hetê sîyasetkaran ra zî sey yew problemê ziwani ameyo fikirîyayîş. Nê sedemî ra îdia kenê ke perwerdeyê di-ziwaniye bêhuzuriya komelkî û cîyabîyayîşî rê rayîr akeno. Tersenê ke weyekerdişê ziwane eşaliyetan û etnikanê cîya-cîyayan miyanê komelan de bibo sedemê vejîyayîşê pêrodâyîşî. Oxro ke tecrubeyê zafê welatan û mintiqayanê dinya de nişan danê ke perwerdeyê zafziwaniye û di-ziwaniye pêkerdişî asan kenê, sewbîna zî aştîya komelkî zî aver benê. Nê sedemî ra perwerdeyê zafziwaniye sey faktorêk ke problemanê ziwani rê rayîr akeno ganî nêro fikirîyayîş. Eksê naye de, xebatî û delilî îşaret kenê ke sayeyê perwerdeyê di-ziwaniye de di-ziwaniye û di ziwane de averberdişê wendiş-nuştişî hetê perwerdeyî ra mumkin o:

- \* Domanê aidê ziwane eşaliyetan dersa mufredatî de dereceyêko hîna berz de ser kewenê;
- \* Ziwane dayîke û kultur yenê pawitiş;
- \* Bi xo bawerbîyayîş, vera nasnameyê xo û perwerdeyî de helwestêka hîna pozîtîfe yena meydan;
- \* Ziwane serdestan hîna baş yeno musayîş;
- \* Aştîya komelkî binê tehdîdî de mendiş ra xelesîyena.

Tew ser de zî, seba ê ke hêviya ekonomîkî û hesabanê îstatîstîkan kenê na zaf rehet yena vatiş ke serkewtena wendegehê berzî seba ekonomîyê welatî, bikarardişê çimeyanê merdiman û şuxulnayîşê qabilîyetê merdiman de faydeyêko musbet kena.

**Prof. Dr. Colin Baker**

Unîversîteya Bangorî, Galler

\* No nuşte kitabê Colin Bakerî *A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism* (Seba Dadî-Babiyan û Maliman Rehberê Di-ziwaniye) ra bi adaptekerdişê tercume biyo. Coka tercume bi metnê orijînalî de motamot yew niyo.



## Ameyeyê Di-ziwanîye esto?\*

Ma dewrêko winasî de yê ke globalîzebîyayîş (kûreselleşme) her wextî ra vêşêr aver şîno, zanayîş her wextî ra vêşêr vila beno, wasitayê enformasyonî û îmkanê ke înternet pêşkêş keno û wasitayê enformasyonî yê umûmî sînore welatan bêhemîyet kenê, zîwanê belîkerdeyî ke dinya de hîna zêde yenê qiseykerdiş, bitayebtî ehemîyetê îngîlîzkî her ke şîno zêde beno. Seyahetê mîyanê welatan, heta ke seyahetê mîyanê qıtayan ti çiqas vaji hende asan bîyo û goreyê verî ra ercanêr û bisuretêr bîyo, naye xo reyde rewşêka winasî arda ke zîwanê eqalîyetan hîna tay yenê bikarardiş û zîwanê serdestî hîna vêşî benê wayîrê ehemîyetî û vila benê. Seba ke Yewîya Ewropa hetê sîyasî, ekonomîkî, sosyali û kulturî ra îmkanê xo vêşî benê, dewamkerdişê rolê muhîm yê Amerîkaya Bakurî ke muwazeneyanê hêzê globalî (kûresel güc dengeleri) û sehneyê sîyasetî de kay kena, rayîr akêrd ke zîwanê nê welatan her demî ra vêşêr erjê xo bizêdiyo. Vera naye de zîwan û kulturê ke sey nînan îqtîdaranê hêzdaran ra nesîbê xo nêgirewto tena vîyarteyêko (geçmiş) vilabîyaye û welatanê vilabîyayan reyde yenê girêdayîş (ilişkilendirilme).

Na rewşa umûmîye gore, tayê hetî (kesimler) bawer kenê ke do ekonomîyê zîwanî de yew bedilîyayîş virazîyo. Naye ra gore, texmîn kenê ver bi zîwananê ke bedilnayîşê zanayîşî (bilgî değışîmî) û têkilîyanê mîyannetweyî de yenê bikarardişî ser şîyayîşêk virazîyo. Goreyê mentiqê nê îhtîmalî (olasılık) ra, zîwanê eqalîyetan û çut-zîwanîye ameye (gelecek) de tehlukeyêk reyde ri bi ri ya. Goreyê tayêne ra zî çut-zîwanîye sehneyê dinya de şîyayîşê tarîxî ra nuqtaya mîyanên a ke ma resayê ci û yew zîwano serdest de şîyayîşê ver bi yewzîwanîye mewzûyê behsî yo.

Vanê hetanî ke ma resayê ewro teqrîben 100 hezar zîwanî vîndî bîyê û her ke şîno neslê zîwanan kor beno. Bi şeklêko winasî, bi vîndîbîyayîşê zîwanan kulturî, medenîyetî, mîrasê kulturî û tarîxî zî vîndî benê. Merkezane Zîwananê Cayîyan yê Alaska ra Michael Krauss, tekîd kerd ke îhtîmalêko pîl se ra 20 yan zî se ra 50ê zîwananê dinya 100 serranê vernîya ma de benê vîndî yan zî dereceyêko muhîm de rîskî reyde ri bi ri manenê. Krauss vano, îhtîmalêko cidî yo ke demeyê dergî (uzun vade) de teqrîben se ra 90ê zîwansanê ke însanîyet bikar ano yan do biqedîyê yan zî mehkmê qedîyayîşî bê. Sewbîna zî, Krauss nê fikrî de yo ke se ra 50ê zîwananê dinya êdî neqlê neslê neweyî nêbenê û eke tedbîrê pawitişî yê acilî nêre gîrewtiş do vîndî bibê.

Goreyê qenaetêkê bînî yê derheqê ameyeyê (gelecek) zîwanan ra, bi seserran verê cû ra kesê ke di yan zî di ra vêşêr zîwanan de qisey kenê, bitaybetî zî eke nê zîwanî asaye (göreceli) de qîymetin û hêzdar bê, bîyê wayîrê statuyêkê cidî û muhterem bîyê. Bikarardişê zîwananê rojawanî yê sey fransîzkî, îngîlîzkî, almankî û rûskî her wext biqîymet bîyo û mîyanê



bazirganan, dîplomatan û seyahan de hertim teleb bîyo. Benzerê nê şeklî de, medreseyanê alemê îslamî de zî her wext di ra vêşêr ziwani perwerde de ameyê bikarardîş û muderîs yan zî telebeyê zafziwanî merdimê winasî bîyê ke her wext ihtîyacî bi înan bîya. Globalîzebîyayîşî reyde îmkanê resayîşê cayan û bazirganiye ke bisuret zêdiyayî, eksê fikirîyayîşê corênî, na rewşe her wextî ra vêşêr hewceyî bi merdîmanê ke di yan di ra vêşêr ziwanan zanê bena, xo reyde arde. Nimûneyanê tewr bellîyan yê rewşe ra yewe zî na ya ke zafê welatan de her ke şîno politîka û pratîkê perwerdeyê zafziwanîye hîna vêşî qebul beno û yeno tetbîqkerdîş.

Ser de (üstelik) no eleqeyo ke yew ra vêşêr ziwanan rê beno, seba ziwane eşalîyetan zî vîyareno. Zira senî ke seba daxilbîyayîşê globalîye û mîyanneteweyîbîyayîşî (uluslararasılaşma), yew tehndayîş (baskî) esto, seba agêrayîşê kokê xo ser zî tewir bi tewir tehndayîşî estê. Sewbîna zî, bitaybetî zanistîyanê sosyalî (sosyal bilimler) de nêzdîbîyayîşê postawanîst (postyapısalcı) û postkolonyalî ke hîna vêşî yenê bikarardîş û seba vejîyayîşê meydanê yê nasnameyanê cîya-cîyayan rayîr akenê, seba agêrayîşê kokê xo ser motîvasyonêk anê meydan. Çünke tam wextêko dinya bena qij û cîyayîyî (farklılıklar) dest bi vîndîbîyayîş kenê, wina aseno ke yew ihtîyacîya ke ma kam ê û ma kamca ra ameyê zî vejîyena meydan. Na mana de beno ke hem ihtîyac bi nasnameyêkê cayî hem zî bi nasnameyêkê hîna hîrayî estbo.

Heto bîn ra nê bedilîyayîşê bikarardîş yan zî bikarnêardîşê ziwanan seba ziwananê ke statuyê ziwananê koçberan de yê zî tayê vurîyayîşan anê. Çünke tayê ziwane koçberî bi rayîrê asimîlasyonî riskê vîndîbîyayîşî reyde ri bi ri yê, yew qîsim zî babeta pawitişê girêdayîşê vîyarteyê xo reyde wayîrê waştene yê û mîrasê kulturê xo rê zî wayîrîye kenê. Vîyarteyê aîle, derheqê mîrasê kulturî yê grûbanê etnikan de û dewamkerdişê nostalgîyê “vîyarteyê muhteşemî” û ihtîyacîya dîyayîşê bikokbîyayîşî hîsîyatê hêzdar yê bişuûr yan yan zî bêşuûrîye (bilinçli ya da bilinçsiz) yê. Sey nimûneyî, neslê hîrêyin yan zî çarin yê koçberanê cayîyan (yerleşik göçmenler) ziwane xo yê ke înan rê mîras mendo vîndî kerdo, reye esta seba ke kokê xo bivîne eleqe nîşanê qeydê aîle û werasetî danê. Çünke eke xo biresnê vîyarteyê kulturê xo yê eşalîyetî, bawerîya ke nasname ra hasil bena û barekerdişê mîrasê vîyarteyî mumkin beno. Herinda “gird la nêno zanayîş”î de bi “qij la yeno zanayîş”î merdim şêno yew statu û tewirêk hîsê ewlehî (güvenlik duygusu) qezenc bikero.

Ziwani zaf nadir cayê xo de sabît manenê. Bi vurîyayîşê sîyaset, ekonomî, kultur, ihtîyac û teleb û motîvasyonê kesaneyî ca vurnenê. Derheqê amayeyê zafê ziwananê eşalîyetan de zafê reyan zaf zor o ke merdim çîyê vajo. Labelê nê des serranê peyênan de fikrê ke vanê ganî ziwane cîya-cîyayî yê dinya bêrê pawitiş, her ke şîno hîna vêşî yenê vatiş. Gamê ke nê hetî ser bêrê eştiş bêguman do pawitişê cîyayîya (farklılık) ziwani, kulturî û ruhî yê dinya zî xo reyde bîyarê.

**Prof. Dr. Colin Baker**

Unîversîteya Bangorî, Galler

\* No nuşte kitabê Colin Bakerî *A Parents' and Teachers' Guide to Bilingualism* (Seba Dadî-Babîyan û Malîman Rehberê Dî-ziwaniye) ra bi adaptekerdişê tercume bîyo. Coka tercume bi metnê orîjînalî de motamot yew niyo.



“Önce Anadili” broşür dizisinin Kürtçenin Zazaca lehçesinde hazırlanan bu sekizinci serisinde, diller nasıl kaybolur veya kurtulur, dil oluşumu ve eğitimde çokdillilik, çokdilli eğitim uygulamaları, çiftdilli çocuklarda anadili eğitimi, çift dilliliğin insan algısı ve gelişimi üzerindeki etkisi ve geleceği, yönetim politikaları ve diller, siyasilerin çokdilliliğe yönelik tavırları yanında Belçika’da dil eğitimi, İsveç, Norveç ve Finlandiya’da Sámî dili ile eğitim gibi konuların akademik yöntemle tartışıldığı on önemli makale yer almaktadır.

Anadili, anadilinde eğitim ve çokdilli eğitim modellerinin tartışıldığı bu teorik pencereden Türkiye’deki duruma baktığımızda, bu makalelerin işe nereden ve nasıl başlanacağı konusunda çok önemli bir yeri olacaktır. Ama en önemlisi, bu derleme, makalelerin Kürtçenin lehçelerine çevirileriyle evrensel bilgiyi yakınlaştırma, yerelleştirme ve içselleştirme yönünden, ayrıca sağlıklı referans bilgi kaynaklarını oluşturma açısından çok değerli bir çalışma olarak karşımızda duruyor.

No broşurê heştine yê rêzebroşuranê “Verî Zivanê Dayîke” ke kirmanckî (zazakî) de amade biyo de des meqaleyê muhîmî ca gênê. Nê meqaleyan de babetê sey zivanî senî vîndî benê yan zî xelisîyenê, pêameyîşê zivanî û perwerde de zafziwanîye, tetbîqê perwerdeyê zafziwanî, domananê çut-zivanîyan de perwerdeyê zivanê dayîke, fehmkerdiş û averşiyayîşê însanî ser o tesîrê çut-zivanîye, amayeyê çu-zivanîye, polîtîkayê îdareyayn û zivanî, vera zafziwanîye de helwêsta siyasîyan, ancî kîştî nînan de Belçîka de perwerdeyê zivanî, Swêd, Norveç û Fînlanda de perwerdeyê bi zivanê Sámî bi metodêko akademîk ameyê munaqêşkerdiş.

Gama ke ma na penceraya teorîka ke tede zivanê dayîke, zivanê dayîke de perwerde û modelê perwerdeyê zafziwanîye munaqêşe benê ra biewnîm rewşa ke Tırkiya tede ya ra, babeta ganî kamca ra û senî dest bi xebate bêro kerdiş de do cayêko zaf muhîm yê nê meqalayan estbo. La hîna muhîmêr, bi çarnayîşê nê meqaleyan seba lehçeyanê kurdkî, hetê nêzdişkerdiş, cayîkerdiş û fehmkerdişê zanayîşanê gerdûnî ra, ancî hetê pêardişê çimeyanê referansanê tenduristan yê zanayîşî ra no broşur sey xebatêka zaf erjaya destê ma de yo.



**DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL  
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**ENSTİTUYA DIYARBEKİRÊ BO  
LÊKOLİNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ**

**DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL  
AND SOCIAL RESEARCH**

ISBN: 978-605-5458-16-4